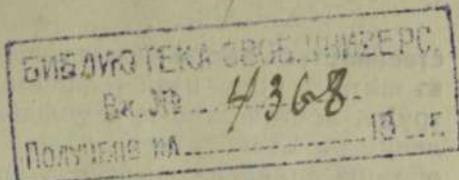
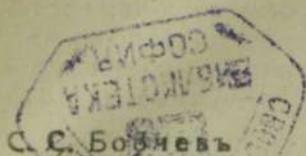

придически Прегледъ,

кн. XXXX 3-4-5, 1930.

1464
11/11

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ ВЪЛГАРИ ЮРИСТИ¹⁾.

Гавриилъ Кръстьовичъ (р. 1820. † 16 ноемвр. 1898.).

I.

До колкото знаемъ, Гавриилъ Кръстьовичъ е първиятъ българинъ юристъ.

Роденъ въ Котелъ, добилъ първоначално образование въ родното си градче, после училъ при многозаслужилъ Райно Поповичъ, учителъ въ Карлово, той, младиятъ Гандю, — както го именуваха умалително — стива въ Цариградъ, дето намѣрва високото покровителство на князь Стефана Богориди, също котленецъ. Гандю продължава учението си въ Цариградъ въ прочутото тогава гръцко училище на Куручешме, при бележития философъ и свободомислящъ Теофилъ Каирисъ. Тука неговъ съученикъ е билъ Сава Г. Раковски, патриарха на първата българска революционната мисълъ и практика.

Отъ Цариградъ Гандю заминава за Парижъ (1839 г.).

Тамъ, „въ града на свѣтлинитѣ“, младиятъ Кръстьовичъ допълня своето гимназиялно образование, изучава превъзходно френския езикъ, занимава се много съ история и почва да следва юридическия науки въ „Академията на законоведението“. защото, пише самъ той на учителя си Райно Поповичъ, „тази наука ми е опредѣлилъ князътъ да изуча, при всичко, че всички находящи се тукъ отоманци, па и самиятъ посланикъ, казватъ, че тази наука въ нищо нѣма да ме ползува въ Турция“. Въ друго писмо до сжщия той казва: „Учението ми е, каквото знайте, правдата или законното знание: тако изволи благодетелнѣйшиятъ мой господаръ С. Богоридисъ. Миналъ съмъ до нинѣ две изпитания; подиро малко дни ще мина и друго и ще взема дипломъ“.

Въ края на 1843 г. той отъ Парижъ се завръща въ Цариградъ. И ето че Кръстьовичъ е се уплтва въ живота и обще-

¹⁾ Такъвъзъ ликове авторътъ мѣрка да обнародва, следъ този на Г. Кръстьовича, за Марко Балабановъ, Лазаръ Йовчевъ (Екзархъ Иосифъ I), Христо Стояновъ, Ненчо Кръстевъ и други.

ственността, въоръженъ съ правни и административни знания, възпитанъ още отъ младини на скромностъ, честностъ, трудъ, постоянство и родолюбие. Той прави силно впечатление въ Стамбулъ въ всички сръди, дето се появява; той обръща внимание на всички високопоставени лица, които го виждатъ, които приближава.

Ученията юристъ въ скоро време намързва възможностъ да прояви своитѣ големи способности, своитѣ знания и своята административно-сѣдийска сръчностъ.

Най-напредъ, по препоръка на Стефанакъ бей Богориди, Гавриилъ ефенди Кръстьевичъ бива изпратенъ въ Самось като замѣстникъ неговъ въ главното управление на този прочутъ островъ, имашъ известна автономия (1845).

По-късно — въ шейсетѣ години — ние го сръщаме като членъ на търговското сѣдилище въ Цариградъ (отъ 1851): посетилъ той е назначенъ за членъ на комисията, която приготвя търговското законсдетелство по типа на френския търговски законъ; той е поканенъ да чете лекции по търговско право въ токущо урежданата правна за приготвяне чиновници школа; и скоро, много скоро той се издига до стѣпалото на членъ въ Давани-Ахкями-Адлие (Върховно сѣдилище) въ Стамбулъ. „Въ Върховния сѣдъ, казва Марко Балабановъ, той е билъ и най-ясното свѣтило и къмъ него сж се обръщали погледитѣ на всички негови колеги въ тоя сѣдъ. И рѣдко се е решавало нѣкое дѣло въ несъгласие съ изказаното отъ него мнение... На него сж посочвали всички като на най-съвестенъ, най-безпристрастенъ сѣдия“ (Гавр. К-чъ, 220).

За неговото професорство по правото, ето отзива на сѣщия Марко Балабановъ: „Г. К-чъ изпълнилъ тѣзи си длъжностъ като истински и усърденъ професоръ и я изпълнилъ голѣмъ успѣхъ. Слушателитѣ му бѣха просто възхитени отъ начина, по който той обяснявалъ и буквата и духа на закона, който законъ той често бѣ ималъ случай и самъ да прилага като сѣдия. Мога да кажа, и въ по-късно време, азъ бѣхъ понѣкогашъ очевидецъ-свидетель на усърдитѣ преговаряния, съ които К. приготвяваше лекциитѣ си за утрешния день. Тия лекции посещаваша и нѣкои сѣдии и кандидати за сѣдии“ (ibid).

Наистина, по правни и административни въпроси мнѣнията на Гавриилъ Ефенди сж ценятъ много високо. Неговата коректностъ, безпристрастно нелицеприятие и примѣрно трудолюбие ставатъ известни. И когато следъ Кримската война великиятъ везиръ Мехмедъ-Кѣбрѣзля паша тръгва да обикаля Румелия (България включително) за да направи една анкета върху състоянието на духоветѣ и за провѣрка на оплакванията отъ злоупотребително-чиновници и недостойни

владци — Гавриилъ Ефенди е поканенъ да влезе въ комисията, която придружава Къбржзлията" (1860 г.).

Високо се цели въ срѣдитѣ на В. Порта Гавриилъ Ефенди. Ето защо въ неговитѣ мнѣния по решението на Бѣлг. чърковни въпроси, по издаването на Фермана, по устройството на бѣлг. независима черкова се вслушваха и Али-паша и Фуадъ-паша и други мѣродавни фактори. при които се решааше съдбината на независима бѣлг. духовна иерархия. Вслушваха се впрочемъ въ гласа му не само бѣлгарски духовни срѣди, но и гръцкитѣ патриарше-ски. Последнитѣ особено се смущаваха отъ това, лето единъ безпристрастенъ и компетентенъ юристъ и дълбокъ познавачъ на канон. право защитава съ жаръ и съ силна аргументация правото на бѣлг. народъ за своя отдѣлна, независима иерархия.

II.

Въ момента, когато пиша тѣзи редове, моитѣ спомени за Кръстьовича, като че ли възкръсватъ въ всичката си свежестъ. Азъ сѣкашъ го виждамъ. Виждамъ го въ Цариградъ въ времето на неговата неуморна и трескава деятельность, редомъ съ труженицитѣ по черкозния „въпросъ“; виждамъ го въ Народния съборъ, въ неговитѣ чести срещи съ владци; въ неговитѣ канонически доклади и изложения за правотата на бѣлгарскитѣ искания; виждамъ го надвесенъ надъ масата въ кабинета си, въ Арнауткьой, забравилъ, че е висши турски сановникъ, пише „История бѣлгарска“, въ която се мъчи да доказва, споредъ първоизточници, че „бѣлгаритѣ сж унни, а уннитѣ сж бѣлгари, улжити се отъ Сарматия (северно отъ Кавказъ) и дошли на Балк, павъ и основали царство“. Той е младъ, пѣргавъ, малко нервень, защото е преуморенъ отъ извънреденъ умственъ трудъ. Той не знае почивка.

Азъ го виждамъ, изправенъ, среденъ ръстъ, измиченъ, хубавелекъ, отворено чело, сиви очи, винаги хубаво облеченъ, внимателенъ къмъ всички, въоруженъ съ любезность и учтивость, винаги сериозенъ, готовъ да ви изслуша, да ви отговори и, когато не се съгласява съ васъ, да гледа съ силни аргументи, излагани по единъ катихизически методъ — съ питання и отговори, отривисто, — да ви убеди.

Следъ десетъ години той е въ Пловдивъ, повиканъ и назначенъ отъ Цариградъ като съветникъ на Алеко-паша Богориди, първия главенъ управителъ на Източна Румелия, както бѣше прекръстена въ Берлинъ Южна Бѣлгария. Той е най-напредъ главенъ секретаръ, директоръ (министръ) на вътрешнитѣ работи, а следъ Алеко-паша — бѣше посоченъ и назначенъ за главенъ управителъ на областта (1884—1885).

Гавриилъ Кръстьовичъ и въ този моментъ стои изправенъ предъ чене — слушамъ го като говори, обръщамъ внимание на отривиститѣ му думи и изрази, подчертани, засилвани съ нервнѣ жести на силно треперещата му ръка. Защото той вече не бѣше младия Гавриилъ Ефенди отъ Цариградъ. Сега: глава побѣляла, чело вече доста набръчкано, наведено, съ една замисленостъ въ дълбочината на неговитѣ сѣтли очи, сѣкашъ той не желае да се изкаже веднага по въпроситѣ, които го занимаватъ. Той ги обсъжда, тѣзи въпроси, той се задълбочава въ тѣхъ и когато заговорва, това ще бѣде дума на държавния мъжъ, който приказва съ езика на правносъзнание, съ езика на преживѣлия опитъ, съ езика на убеждението. Той не разбира криволичения. Той не познава двусмислие. За него правдата е една ръководителка и на мислитѣ, и на думитѣ, и на дѣлата.

Строги магистратъ. той не знае лицепрятие. За него сѣдакви и близки, и далечни. Той не принадлежи на никаква партия. Той се държи съ голѣма скрупульозностъ о законъ, о правото. За него „Органическиятъ Уставъ на Източна Румелия“, конституция на областта, е една светиня. Той не обръща внимание на това, че тѣзи му скрупульозностъ извиква понѣкога усмивка по уста на приближаващитѣ го. „Всичко добро и хубаво, казва той, но я да видимъ Уставътъ, що гласи Законътъ!“ Впрочемъ, тѣй говореше той и въ Цариградъ предъ Нер. Съборъ, когато го убѣждаваха, че е демократично да се приеме периодичностъ въ избора на екзарха: „Да видимъ що казватъ канонитѣ!“ отговаряше той.

За него правосъдието има единъ идеаленъ образъ. Въ една своя речъ въ областното събрание (4 н. 1881 г.) той се обръща къмъ областнитѣ представители съ тѣзи думи: „Господа, ако има нѣкоя служба въ нѣкоя държава безъ приходи, то е правосъдието. Но правосъдието е хлѣбъ за тѣлото на обществата и безъ него обществата не могатъ да живѣятъ. Има ли правосъдие, има и държава. Нѣма ли правосъдие, нѣма и държава, защото тя безъ правосъдие пропада“.

III.

Като главенъ управителъ въ Източна Румелия Гавриилъ Кръстьовичъ се постаря да внесе колкото се може повече правопорядъкъ въ областта, да пази строго наредбитѣ на Устава въ всички отношения, да защищава правото и правосъдието, да трепери надъ финансовитѣ и въобще стопанскитѣ интереси на страната и да не допуска да има разточителство. Финансовата контрола въ областта бѣше образцова: и предварителна, и последующа.

Въ своята примѣрна коректностъ на старъ държавенъ чиновникъ, той сѣтваше че не е възможно даже да се по-

исли отъ негова страна за единъ превратъ, за вземане инициатива по съединението на Южна България съ Северна, съединение на чело на което се загатваше да застане имъ той. Въ своитъ предвиждания той намѣрваше, че колко да е желанно за всѣки български родолюбецъ това съединение, обаче то не може, при дадената политическа конъюнктура, да се прокара безболезнено и полезно. Собно той се боеше, че подобно съединение може да доведе до разкъсване единството на българското племе както и гана. И съединението, почнато по лични и партийни съображения, се подзе не толкова обмислено отъ князь Александра, който бѣше обещалъ предъ руската дипломация, че не ще го окровителствува, че не ще го допустне.

Следъ 6 септ. 1885 г. Кръстьевичъ съ своята челядь се оттегли въ Цариградъ, въ своята къща на Арнауткьой. Той се помина следъ 12—13 години, като остави подиръ себе си единъ споменъ отъ най чиста и доблестна обществена, магистратска и административна дейность. Въ Арнауткьой той продължаваше да работи надъ българската история до последното си издихание. Азъ подчертавамъ това обстоятелство, защото по-напредъ, като едакгоръ на „Български Книжици“ (1859—60 г. г.), азъ да се боя, че ще се компрометира предъ Високата порта, при която бѣше високъ сановникъ, той писа за български царе“ и „царство“. Писа той и защитава съ царя и вещина правото за една свободна българска независима иерархия — естественъ предтеча на българската политическа свобода.

Той, турскиятъ сановникъ, подчерта, че „народътъ български живѣе днесъ отъ много време но само разсѣянъ въ всички в сичката Европейска Турция, а именно въ ония страни, които гречески и латински писатели сж менували Мисия (Горня и Долня) Тракия, Македония и частъ отъ Епиръ и Илирия (Албания)¹⁾“.

1) История Българска, сочинена отъ Гавриила Кръстьевича, лень на Върховното ц. сѣдилище (Дивани Ахкями-адлие), Цариградъ. Въ печатницата на „Македония“, 1862. — За разпространението на българитъ въ Балканския Полуостровъ Г. К изрично казва така въ предисловието на този свой трудъ: „Това тѣхно разпространение по тия страни е тъй гъсто и многочисленно, при туй българитъ съставляватъ въ тѣхъ най-високата частъ отъ народонаселението, заедно съ господствующитъ имъ турци. Доказателства за ова сж непотребни, защото има ги живи тамъ и сѣки може да ги осети и види“. Все пакъ той за да не бжде голословенъ привежда видетелствата на Ами Буе, Киприянъ Робертъ, Шафарикъ, Бодянки, Убичини и др.

* * *

Сто години сж отъ рождението на Гавриилъ Кръстьевичъ, а 32 отъ неговата смъртъ (16 ноемврий 1898).

Българскиятъ народъ чрезъ своитѣ народни представители почете неговата паметъ. На заседанието на Н. С. (IX ОНС, трета редовна сесия) на 18 н 1898 чуха се отзивитѣ за него отъ народнитѣ представители Ив. Ез. Гешовъ, С. С. Бобчевъ и Петко Горбановъ. И единодушно се постанови да се дигне това заседание въ паметъ на голѣмия българинъ. Но следъ това?

Да ли сме направили следъ това достатъчно или щогоде за тѣзи сжжа паметъ? Да ли българинътъ-юристъ не е длъженъ да почете нѣкакъ стогодишнината отъ неговото рождение?

София, мартъ, 1930.

II.

Марко Д. Балабановъ.

(р. 1837 въ Клисуре — поч. въ София 1921 г.)

Когато Марко Балабановъ е отишелъ отъ Цариградъ въ Парижъ за да добие висше юридическо образование, той ще е ималъ предъ видъ, между друго, примѣра на Гавриила Кръстьевичъ, съ когото и тогазъ и сетне го свързваха духовни и научни връзки.

Балабановъ отиде въ столицата на Франция вече добре запознатъ съ старитѣ, класически правни и политико-исторически разбирания. За него политико-правнитѣ творения на древнитѣ елински философи бѣха единъ видъ наръчни книги. Той бѣше слушалъ въ Атина лекции по правото. Той познаваше по непосредствено изучаване и Платона и Аристотеля. За него виднитѣ представители на античната правна мисълъ бѣха напълно знайни. Въ тѣхъ той намѣрваше тази хубостъ, справедливостъ и законностъ, които възпитаха преди тысящелѣтия законодатели като Ликурга, Залевка и Харонда.

Характерни названия, които свидетелствуватъ, че идеята на закона е била величественъ, сѣйна за елинитѣ. Ето Ликургъ, пламтящъ, Залевкъ—много блестящъ, Харонда — свѣтливъ. Законътъ бѣше, както отпосле се установи още повече въ Римъ, стихия на редъ и на хармония, на общественна красота. Въ него имаше и вѣрска санкция. Той налагаше на всѣкиго по единъ токо-речи свещенъ начинъ влиянието си, бѣше условие на битието, „Царица на всички, казва Пиндаръ, на безсмъртни и на смъртни“. За Харонда разказватъ, че наредилъ на общественитѣ сборове да на се отива съ оржие. По забрала единъ день той нарушилъ наредбата си. И той се самонаказалъ съ смъртъ.

Въ живота била вгнѣздена, поне за избранницитѣ, идеята, че законътъ е свещенно предписание, безъ което нѣма редъ, нѣма общество, нѣма държава. И когато на единъ Сократъ, затворенъ по грозна, несправедлива при-

сжда, единъ неговъ ученикъ Критонъ съветва да избѣгнѣ, — той билъ приготвилъ това да стане много лесно — Сократъ се отказва отъ бѣгството. Той гълчи Критона тъй: „чрезъ действието, що предприемашъ, ти смѣташъ само едно: да ни разорявашъ, насъ, законитѣ и цѣлия градъ (държава). Мислишъ ли ти, наистина, че единъ градъ може да съществува и да не бжде разоренъ тамъ, дето присждитѣ нѣматъ стойностъ, и могатъ да бждатъ унищожавани и разваляни отъ частнитѣ лица“.

Въ Халкинското Богословско училище Марко Балабановъ бѣше вече запознатъ съ древноелинската държавно-правностъ и философия, съ „каноническата“, близка до римската дисциплина, по-късно станала византийска.

Прочее, той се появява въ Парижъ подготвенъ да изучва правото, правната история и философия, да изучва юриспруденцията.

*

Времето на Балабановото учение въ Парижъ бѣше края на втората френска империя. Наполеонъ III, тръгналъ по пхтя на своя великъ чичо, бѣше изживѣлъ първия периодъ на своето абсолютно царуване — властническата империя, — бѣше встѣпилъ въ периода на свободната империя (1860—1869), която завърши съ възприемането на парламентарния режимъ (1869—70). Привърженицитѣ на този режимъ водяха своята борба неумерно. Между тѣхъ се отличаваха и умѣренни, и по-буйни борци, като Тиеръ, Жюль Фабръ, Жюль Симонъ, Емилъ Оливие, Гамбета и други още по-крайни, като Клемансо, Рошфоръ. Вестникарството въ тѣзи години бѣше си извоювало голѣма свобода. Повременнитѣ издания и всѣкидневни вестници будѣха общественото съзнание. Отъ катедрата на Сорбоната се чуваха грѣмливи позиви за свободолюбиво управление, за всеобщо обучение, за стопанско продигане, за бързъ напредѣкъ по всички линии. Парижъ бѣше станалъ около това време срѣдище на свѣтовната цивилизация, както Наполеонъ бѣше станалъ главната фигура въ свѣтовния концертъ на силитѣ: отъ него зависѣше решаването на еврпейскитѣ политически проблеми.

Въ това време Балабановъ бѣше студентъ въ столицата на Франция. Както своя предшестваеникъ Гавриилъ Кръстьевичъ, той нѣ се задоволяваше само съ лекциитѣ на своитѣ професори отъ Ecole de droit. Той грижливо изучаваше политическата и дипломатическа история, правната философия, която свързваше съ черковната и каноническата. Още въ Парижъ той прояви своя вкусъ и сръжки за

вестникарска работа, като имаше за образци голѣмитѣ и изкусни майстори на перото, каквито бѣха Емилъ де Жирарденъ, Тиеръ, Гизо и други.

II.

Когато Балабановъ се завърна отъ Парижъ въ Цариградъ, той бѣше посрещнатъ отъ младитѣ цариградски българи съ радостъ и въведенъ въ мѣродавнитѣ общественни срѣди. Скоро той бѣше поканенъ да застане на чело на току що основаното повременно списание „Читалище“, органъ на дружество носящо сжщото име и имаще вече въ своя активъ много полезни културни начинания. При „Читалище“ бѣше уредена и твърде много заслужилата „Македонска дружина“.

Юристъгъ Балабановъ прояви на първо време своитѣ знания въ общи въпроси, които засегна въ „Читалище“, по-особно по правни, стопански и общественни теми, въпроси, които той обеща въ програмата си.

Въ това време въ „Читалище“ обърнаха по-особно внимание неговитѣ статии „Напредъкътъ“, „Въщо състои напредъкътъ“, „Тритѣ школи и напредъкътъ“, „Българский напредъкъ“ (две статии), както тия „Понятие за църковното право“ (Читалище, кн. I), „Понятие за международно право“ (ibid. Кн. 2.).

Неговитѣ знания по правото, а особно по черковното право, заслужено му отвориа пъть къмъ практическа работа въ нашитѣ черковни, организационни срѣди. Той взе участие въ върховното управление на българската черква като писаръ — тъй се наричаше тогазъ службата на секретаръ, съ каквото название ние сега величаемъ подобна длъжностъ. Той стана и членъ въ уредителния за бълг. черква „Народно църковенъ съборъ“, въ който продължава да упражнява „писарска“ служба.

Въ действителность „писарьтъ“ Балабановъ бѣ единъ важенъ факторъ въ устройството на б. черква, съ създаването на Устава, въ защита на интереситѣ ѝ. Неговиятъ духовенъ и нравственъ усетъ, впрегнатъ въ правната и каноническа колесница, го поставя редомъ съ юриста и канонистъ Гавриилъ Кръстьовичъ, съ когото той сподѣля онѣзи умѣрени възгледи за устройството на бълг. черква, които се налагаха отъ момента и отъ хрѣхкото положение на възраждащата се едза въ заченки наша духовна иерархия (1841). И той не е за „скизматическо“ скъсване съ грѣцката патриархия, той дири, наедно съ Кръстьовича и други умѣрени фактори, начни за разумно, справедливо, но каноническо урвнение на недоразменията, които доведоха до неосноваелния „оросъ“ за българската скизма. Него-

вото дълбоко убеждение въ правотата на бълг. черковна кауза не спъваше никакъ неговата въра, че при известни усилия схизмата можеше да се избѣгне, или — отпосле — да се премахне.

Юристътъ Б. се проявява и въ своята вестникарска, много полезна за онова време деятелностъ. Въ най-мжчнитѣ моменти на българското вестникарско подвигничество въ Цариградъ той се решава да урежда да издава вестникъ, подлежащъ на турска цензура. Това е в. „Вѣкъ“ (1871—1875). Вестницитѣ „Македония“ (на Петко Рачевъ Славейковъ), „Право“ и „Нѣспредѣкъ“ (на Ив. Найденовъ) бѣха спрѣни отъ тѣзи цензура и редакторитѣ имъ отлежаваха въ полицейския затворъ по нѣкоя и друга недѣля.

Б. не се стресна отъ тѣзи сждба на българския вестникаръ, и безъ гуй тежка, свързана съ стопански и уреднически мжчноти. Той навестява Найденова въ затвора и се опитва да му помогне. Той заявява: „Ако вестникарската отговорностъ е голѣма на всѣкжде и за всичко, то тя е хилядо пжти по голѣма и по тежка за единъ български вестникоиздателъ. Ние усецаме, вика той, тѣзи отговорностъ. Признаваме, че който се наема да бжде въ какво и да е общество правъ и, до една степенъ, тълкователъ на съвременнитѣ събития, той трѣбва да се залови съ перото не само подиръ надлежащото приготвление, но и съ едно истинско благоговѣние. Службата на единъ вестникаръ не е по-малко свята отъ службата на единъ проповедникъ, който е проникнатъ отъ истинитѣ на проповедьта си и който има присърце душевната полза на слушателитѣ си . . .“

Това вестникарско „Вѣрую“ на Б. заслужва и днесъ внимание . . . Но тукъ не му е мѣстото да изтъкваме родолюбивата, но коректна деятелностъ, голѣмитѣ заслуги на вестникаря. Смѣло защищаващъ народнитѣ интереси по онова време въ статии, писани съ искренностъ, вещина, юридическа, общественна и измѣрена постановка той иска редъ и законностъ въ държава, въ черкова, въ община. Това е съдържанието и насоката на всички негови статии въ в. „Вѣкъ“, който не можеше, при все това, да се хареса на турската цензура. В „Вѣкъ“ бива спрѣнъ следъ 2-ия брой отъ 3-а година. Но Б. не се отчайва, той тича, оправдава се, обяснява своитѣ статии и получава разрешение да възобнови вестника си съ видоизмѣнено название: „XIX Вѣкъ“.

Другаде съмъ говорилъ за заслугитѣ на Цариградския печатъ въ дѣлото на българското възраждане, при извоюването на българската духовна иерархия и

въ подготовянето на политическата ни свобода*). Обаче не мога да не призная и тукъ като свидетелъ грамадната услуга на в. „Вѣкъ“ въ поддържане народното съзнание презъ онѣзи тежки години, които предшествуваха страшно-то черно лѣто отъ 1876 г.

Б. напусна в. XIX Вѣкъ само когато наедно съ Драгана Цанковъ се опжтиха по европейски дворове, натоварени съ всенародна мисия да хлопатъ за българска свобода и независимост**).

*

Освобождението повика Б. най-напредъ на вицегубернаторска служба въ Свищовъ. Следъ това ние го срещаме като членъ на Върховното сѣдилище въ София, отъ дето по право, — впрочемъ и като избранъ отъ Свищовския окръгъ — той се явява за народенъ представителъ въ Учредителното Събрание въ Търново (1879). И тукъ, както въ Цариградъ, Б. защитава открито, смѣло, но съ голѣмъ тактъ, своитѣ мнения. Той пише бележки за бждещето устройство на княжеството, за Конституцията, участвува въ изготвянето на „Правилника за вътрешния редъ на Учредителното Събрание“, въ комисията за преглеждане и докладване „Проекта“ на Конституцията, нареченъ първоначално „Органически Уставъ за държавното устройство на българ. княжество“. Особно настоява да бждатъ защитени правата на гражданитѣ и горещо отстоява единството на бѣлг. черкова, наедно съ Д-ръ К. Стоиловъ. Той предлага запрещението на титли и декорации, освенъ за важни отличия, и то само на военни. Той бѣше за „Държавенъ съветъ“ по типа на френския, защото смяташе за необходима една подобна сѣдебно-административна юрисдикция по образецъ на френския Conseil d'Etat, юрисдикция, нуждата отъ каквато се съзна у насъ по-късно.

Министръ на външнитѣ работи, посланикъ въ Цариградъ, Б. бѣше се поставилъ въ срѣдитѣ на либералната партия на Драганъ Цанкова, обаче винаги съ едно подчертавано свое, независимо и непартизанско държане. Не е могълъ князь Александръ Батембергъ (1883 год.) да намѣ-

*) Вж. моята студия „Заслуги на цариградския печатъ“ въ „Прослава на освободителната война“ (1847 – 1848 г.) Издание на Слав. Д-во въ България, 1929 г.

***) Вж. Балабановитѣ; „Страница отъ политическото ни възраждане“. Бѣлг. Библиотека, бр. 4, 1904. Издание на Бѣлг. Кн. Д-во въ София. — La Bulgarie (въ сътрудничество съ Драг. Цанковъ). Брошура издадена въ Лондонъ въ 1876 г.; По български тя е печатана въ „Страница“ и пр.

ри други по-достоенъ за деликатната мисия да иде въ С. Петербургъ за да „донесе подобрене на нашитѣ отноше-ния съ Русия“, отношения извикани отъ непостоянната по-литика на князь Александра.

*

Сждебната зала не привлече юриста Б. Той не усеща-ше влечение нито къмъ адвокатската професия, за която имаше, впрочемъ, голѣмо уважение, нито къмъ магистратурата, въ която той виждаше най-здравата гаранция за запазване честъта, живота, имотъ а, най-главно, свободитѣ на граж-данина.

Повече наклоненъ къмъ кабинетни и академически заня-тия Б. се повръщаше винаги къмъ служението на обще-ственността чрезъ печата. Не единъ пжтъ той писа въ за-щита на българскитѣ права, въ защита на бълг. черква (особно въ в. „България“, органъ на Либер. партия — Цан-ковъ). Въ неговитѣ книжовни трудове и въ по-сетнешно вре-ме продължава да се проявява все класикътъ богословътъ, правникътъ.

Той не бѣше демагогъ, нито като вестникаръ, нито като общественикъ, нито като политически деецъ. Той не-навиждаше демагогията и не разбираше какъ може да се жертвува правдата и истината за да се почравищъ на тълпа-та, за користно използване или какво и да било и предъ кого и да било любоугодничество. Но той се движеше въ рамкитѣ на тактъ и приличие, които бѣха станали за него втора природа.

Пише ли той „Гавриилъ Кръстьевичъ“, „Страница на нашето възраждане“, „Бълг. м-ръ при Царь Александръ III“ или дава изложение за громкия процесъ по „Завещанието на Сароглу“ — той е все сжщиятъ окзи тактиченъ, отмѣ-ренъ въ слога, правдивъ въ съдържанието Б., който нѣ-кога не се стѣсняваше, подъ турската цензура, да каже горчиви истини, обвити въ съдържани и даже красиви изра-зи. Въ това отношение той владѣеше изкуство, доведено до съвършенство. И нѣкои съ благодушни усмивки на устата се отзоваваха за този неговъ начинъ на писане и говорене, като „византийско“, че той го е заелъ отъ „византийското право“. Истината е, че за Цариградъ този маниеръ се на-лагаше, а у насъ той не бѣше изгубилъ съвсемъ своето практическо значение.

Лекциитѣ на Б. по Каноническо право не видѣха бѣль свѣтъ, но литографирани както тѣ бѣха — вижда се въ тѣхъ дълбоко схващане на онова, което една програма — конспектъ налагаше за изучаването на тѣзи научна дис-

циплина въ Университета. За лекциитѣ му по конституционно право не ми е познато дали сж бивали литографирани.

III.

Обърна внимание на времето си една брошура-студия, която Б. написа и която се публикува анонимно (1893 г.) „Завещанието на Сароглу предъ атинскитѣ сждилища“. Зафиръ Сароглу, българинъ, отъ Русе, живущъ най напредъ въ Русия, познатъ като „нѣжински гъркъ“, — тѣй сж се наричали и българитѣ — спечелилъ голѣми капитали въ търговия, преселенъ въ Атина ожененъ за гъркиня, следъ освобождението на България възимва родолюбивата мисль да направи известни благодѣния на своето родно отечество. Той влиза въ преписка съ русенския м-тъ Григорий. Сароглу написва тайно завешание (12 май 1885 г) въ полза на бѣлг. народъ, т. е. на бѣлг. държава (за една сума около л. 3 милиона за семинария, музей и пр. Той умира скоропостижно въ Атина и оставя жена, дъщеря и синъ (Олга и Петръ.) Въ завешанието си той не лишава своитѣ наследници отъ известни права. Обаче тѣ отъ само себе си или подучени завеждатъ дѣло за унищожение на завешанието направено наплежно въ полза на България, като въ сжщото време и Българското съкровище завежда отдѣлно дѣло за изпълнение на казаното завешание. Процесътъ има нѣколко фази. Той се води по углеветъ редъ за да се установи подлогъ на друго завешание, включено въ плика на това отъ 1885 г. вѣроятно съ съдействието на нотариуса Арг. Пеппа. Той се води граждански предъ всички инстанции до Върховното сждилище, което, най-после, уважава домогванията на Бѣлг. Държавно Съкровище, отиѣнява решението на Апел. сждъ зарадъ неправилно изтълкуване на закона и препраща дѣлото да се гледа по сжщество и да се реши окончателно предъ сжщото Върх. сждилище друго отдѣление (второ) съгласно съ Гръцк. ГС. Този сждъ решава дѣлото съ болшинство на гласоветѣ, като признава за нищожно поменатото завешание въ полза на България, понеже завещателътъ не е заявилъ предъ нотариуса, че представения отъ него пликъ съдържа две завешания“, при все, че въ римско-визант. закони, по които е ставало сждението, подобни две завешания трѣбва да се считатъ като едно, както и самъ Ат. Върховенъ сждъ бѣ разяснилъ и приелъ въ първото си решение.

На времето си този процесъ направи голѣмъ шумъ и въ Гърция, и у насъ. Печатътъ въ дветѣ страни, както и общественото мнение бѣха дълбоко заинтересовани и следѣха съ голѣмо внимание развитието на процеса, въ който отъ страна на бѣлг. съкровище се явяваше способниятъ и

виден атински адвокат Ралли. Въ Гърция имаше общественици и съдии, които не се стъсняваха да припознаят правото на България и законността на завещанието. Марко Балабановъ бѣше повиканъ, по това дѣло, да дава съвети и да изказва своето прѣстаѣно и компетентно мнение, т. к. действующето въ Гърция гражданско право бѣше „Седмъкнижието“ на Арменолуло, въ което се съдържаха византийски закони (Еклогата на Льва Исаврянинъ и Кодекса на Константинъ Копрониана, Наръчния Законъ и Василиката на македонскитѣ императори, Пандекти и Новаели отъ Юстиниановото законодателство и пр. Впрочемъ, дветѣ страни — наследницитѣ на З. Сароглу и Българското Държ. Съкровище бѣха поспали съветъ и отъ знаменити нѣмски юристи — Дернбургъ (питанъ отъ наследницитѣ) и Виндшайдъ (отъ българска страна).

Следъ неуспѣшното за Бѣлг. д. съкровище завършване на дѣлото, Б. се залавя да направи едно изложение по неговото същество, по всички фази на развитието на дѣлото предъ атинскитѣ сѣдилища, до самия край, привежда изцѣло завещанията, на които сж се позовавали и дветѣ страни, изнася решенията и по углавния процесъ, и по гражданския въ всички инстанции и похъстря това свое пълно изложение съ характерни бележки и съображения. Трѣбва да се прочете цѣлата книга „Завещанието на Сароглу предъ атинскитѣ сѣдилища“ (стр. 256. София, 1893), за да се види безпристрастието, умѣренността и обективнитѣ самъ тамъ критически бележки на автора. Би помислилъ нѣкой, че Б., който съзнава дълбоко гражданната обидна, нанесена на правосъдието, въ родината на Ликурга, да пише единъ наученъ трактатъ, въ който дири да достигне въ истината и правдата. И ако самъ тамъ бликва негодование отъ несправедливото държане и отъ решенията на атинскитѣ сѣдилища, той, споредъ своя обичай, тактъ и умѣренъ слогъ, не напада, не кори, но дълбоко засѣга и изобличава. И толкезъ.

Той отива до тамъ, че за да смекчи тежката неправда, нанесена очевидно на България, подчертава, че „единъ видъ чувство на правослюбие обладаваше наистина по тояго процесъ по благороднитѣ и по-здравомислящитѣ срединини отъ атинското общество“. Той не скрива че е имало „публицисти, които при скудосѣгата имъ отъ всѣкакви други аргументи, внушаваха отхвърлянето отъ Ат. сѣдилища иска на Бѣлг. съкровище, между друго и затова, че съ добиването (спечелването) на тоя процесъ България щѣла да се улесне ни съ 2 — 3 милиона лева и съ тѣхъ щѣла да купи пушки и топове за да бие съ грѣцки пари пакъ грѣцкия народъ! . . .

И съ какъвъ тактиченъ финалъ завършва Б. своето изложение. Той не натяква, той не приема за вѣрно, дето нечаканниятъ по тозъ процесъ резултатъ се приписва отъ нѣкои на причини и побуждения, осждани и отъ закона и отъ морала, или на нѣкои мощни влияния, упражнени върху нѣкои отъ служителитѣ по правосъдието. „При това, казва той, нѣма да си позволя и никакви натяквания било на гръцкото правителство, било на гръцкия печатъ въсбше. . . Не! отговорността, ако отговорностъ трѣбва да се търси тукъ, лежи всецѣло на атинскитѣ сждии по тоя процесъ. А сждили ли сж тѣ въ тоя случай съгласно съ действующитѣ закони и съ окръжаващитѣ това дѣло обстоятелства? — на този въпросъ отговаря, ако не се лъжа, свършвания тукъ сравнително дългъ, вѣренъ и точенъ отчетъ на тоя процесъ, както въ углавната му, така и въ гражданската му часть“.

IV.

Запознахъ се съ Балабанова въ 1870 г. (когато той се върна отъ Парижъ) въ Читалището на Фенеръ. Студентъ въ „Медицинската военна школа“ менъ се бѣше паднала частъта да се движа въ младежкитѣ срѣди на „Цариградското Читалище“ и „Македонската при него дружина“, на която бѣхъ удостоенъ съ избора за председателъ.

Б. бѣше вече възмжжалъ младежъ, спретно, даже елегантно облеченъ; турскиятъ фесъ му придаваше изгледа на европеецъ, който иска да се туркизира; той се държеше изискано; имаше въ жестоветѣ си нѣкаква нѣжностъ и помирителностъ; говорѣше съ избрани и обмислени изрези, не бързаше въ говора, — правѣше впечатление, че той обсъжда, стмѣря всѣка фраза, която ще произнесе, внасяше понѣкога и малко хуморъ въ обясненията си, но всичко това бѣше естествено, безъ приструвки.

Между младежитѣ отъ Българското Читалаше въ Цариградъ — Мина Пѣшовъ, Станчо Брадински, Георги Груевъ, Д-ръ Хр. Стамболски, Сава Становъ, Н. Бракаловъ, Д. Павловъ, той се ползуваше съ съчувствие и тъкмо затова на него се възложи най-напредъ уреждането на сп. „Читалище“.

Позволявамъ си да кажа, че имахъ не единъ пжтъ случай и възможностъ да следя неговата деятелностъ и после, когато той се реши да издава и урежда в. „Вѣкъ“, въ който бѣхъ по известно време редовенъ сътрудникъ и, между друго, пишяхъ фейлетонни бележки „Кавальтъ отъ Батю“. „Вѣкъ“ излизаше редовно всѣка седмица. Имаше около хилядо абонати, или, както се казваше тогезъ, спомоществователи. Б. носе оплакваше отъ нередовнбствата на тѣзи спомощници, а

само от бележките на цензурата, които заплашваха съспирването на вестникъ. „Вѣкъ“ бѣше станалъ по това време една висока народна трибуна, отъ която се посочваха злоупотрѣбитѣ на турските чиновници и се искаха „преобразования на дѣло“, а не само на книга и на думи.

Въ София, следъ десетки години, съ Б. бѣхме колеги и въ Народното Събрание и въ Висшето Училище, после Университетъ. Годишнитѣ не бѣха отменили нито изящнитѣ маниери на парижкия възпитаникъ, нито изтънчеността на неговия говоръ, нито умѣреността и предпазливото изказване по обществени въпроси, които засѣгаше, нито още особене неговъ тактъ, съ който ги изказваше.

Б. си остана съ свой, имащъ своя „индивидуалность“ на човѣкъ съ особни, понекогажъ оригинални възгледи, не всѣкога приятни на нѣкои, но всѣкога последователни. Той не измѣни никога на едно: на своето правдолюбие, родолюбие и на своето убеждение, че Русия избави, освободи България безкористно и, следователно, бѣлг. народъ трѣбва да ѝ бжде вѣчно признателенъ.

Б. бѣше доказалъ своята любовъ къмъ правдата и никога не се отклони отъ нея. Като мого на „Звъщанието на Сароглу“ той бѣше приелъ следнитѣ знаменателни изрази на френския писателъ Д'Агесе:

„Да иска нѣкой да се представя за справедливъ, безъ да е, то е върхъ на неправда, и въ сщцо време то е последната степенъ на измама. . .

„Служители на правосъдието. . . издигнати излъ народитѣ . . . вие сждите тѣхнитѣ препирни, но тѣ сждятъ вашето правосъдие.

„Съ каквито багри и да смѣе да се украсява лъжливата честность, тя има суетенъ блѣсъкъ, който изчезва веднага при пързитѣ лжи на истината“.

*

Балабановъ се помина въ преклонна възраст и остави следъ себе си едно добро име като юристъ, една полезна деятелность като държавникъ и една хубава паметъ като човекъ!

Проф. С. С. Бобчевъ

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРИ ЮРИСТИ

VII. Порфирий Христофоровичъ Стаматовъ

(р. 1840 г. умрѣлъ на 11 юний 1925 г.)

Интересна е неговата сждба, сждбата на Порфирий Стаматовъ Приживѣ той не бѣше цененъ и оцененъ. А той бѣше първиятъ председателъ на новоуреждания въ нова свободна България—Върховенъ касационенъ сждъ—Времениятъ Върховенъ сждъ, който не бѣше истински касационенъ, а се председателствуваше отъ незабравимия Лукьяновъ, руски юристъ, комуто свободна България дължи своето първоначално сждебно строителство.

За Порфирия Стаматова не се поменава почти нищо. Или ако се поменава, това е тѣй малко и тѣй блѣдо, че просто е обидно. Даже „Енциклопедическия речникъ на Касжрова“ отъ 1907 г. изпъстренъ съ нѣкои малозначущи дейци, не поменава поне името му. А неговитѣ заслуги, ползната му деятелностъ въ Върх. сждъ, като членъ въ Върх. касационенъ сждъ, като председателъ, макаръ и не за дълго време, е извънредно голѣма. И като се решавамъ да кажа нѣколко думи за този важенъ магистратъ българинъ, проявилъ грамадна деятелностъ въ областята на правосъдието у насъ и азъ рискувамъ да изложа тукъ само блѣдни черти за неговия ликъ.

Порфирий Стаматовъ е бесарабски българинъ. Той е роденъ въ Акерманъ отъ родители българи, преселени отъ Калоферъ въ Русия следъ войната на 1828—29 г. т. е. следъ Одринския миръ, който последва военнитѣ действия на Дибича Забалкански.

Роденъ е въ 1840 г., презъ 1854 г. той свършилъ Акерманското уѣздно (окржжно) трикласно у-ще, а на 1864 г. той свършилъ Кишиневската областна гимназия. Презъ 1868 г. П. С. свършилъ пълнен курсъ на юридическитѣ науки въ Импер. Новорос. У-тъ (въ Одеса) съ степенъ „кандидатъ правъ“. Въ 1879 г. той издържалъ на юрид. ф-тъ въ сжщия у-тъ напълно удовлетворителенъ устенъ изпитъ съ степенъ магистъръ по углавното право. По този начинъ за него се откривала възможностъ на професорска кариера.

Отъ 1869 г. той билъ назначенъ за сждебенъ следователъ при Одеския сждъ, длъжностъ, която той занимава до 1879 г., когато бива повиканъ на служба въ България по Министерството на правосъдието. Съ княжески указъ отъ 7. IX. 1879 г., той бива назначенъ най-напредъ за членъ на Върховния сждъ, а по-късно на 14. VII. 1880 г. е назначенъ за

председател на В. К. сждъ. Тази своя служба на върховен магистратъ той прекъсва, защото е билъ назначенъ временно за министъръ на правосъдието (1881 г.). Презъ августъ сжщата година, той се повръща пакъ за председател на В. К. сждъ.

Презъ всичко време на своята служба като върховен магистратъ, Порфирий Стаматовъ се отличи съ своитъ широки познания въ процеса и особено въ углавния процесъ. Решенията, писани отъ него или издадени въ време на неговото председателствуване, въ много отношения могатъ да бждатъ наречени образцови. Той бѣше строгъ и изпълнителенъ. Тъзи строгостъ той почваше преди всичко отъ себе си и я разширяваше къмъ всички съслуживци и сътрудници въ правосъдното дѣло. По-нѣкога тази строгостъ му създаваше неприятности, но той не можеше да се помири лесно и всѣкога поддържаше положенията, въ правотата на които бѣше убеденъ.

Като се взематъ сборниците на решенията на В. К. С. отъ епохата когато Порфирий Стаматовъ бѣше въ него първи председател и се четатъ особено мотивитъ, т. е. съобразителната частъ на тѣзи решения, ще се види какъ у насъ именно презъ това първоначално време се полага първоосновата на нашата юриспруденция, създава се школа. Традицията не измѣня на внушенията и упѣванията, дадени отъ първия председател на В. К. С. Решенията на този висшъ сждебенъ институтъ у насъ продължиха и продължаватъ да бждатъ съ своитъ мотиви едно теоретическо и практическо училище за млади, та и за стари юристи.

Азъ познавахъ малко този строгъ върховенъ магистратъ; но отъ личнитъ си съ него срѣщи изнесохъ убеждението, че той бѣше твърдъ, упоритъ въ своитъ убеждения и не поддаващъ се на никакви лицеприятия и любоугодничества—човѣкъ. Съ своята прямолинейностъ като че ли той не угаждаше на тѣзъ, съ които бѣше въ едни или други, особено дѣловни, общувания. Въ всѣки случай, като първи председател на В. К. С. у насъ, Порфирий Стаматовъ сложи такива здрави основи въ нашата сждебна практика, които сж оставили следи и до сега по своята разумностъ, вещина и съгласованостъ съ основнитъ начала на формалното и материално право. Много справедливо единъ отъ върховнитъ седящи магистрати, прави характеристика на дейността на първия председател на В. К. С., като казва:

„Голѣми сж заслугитъ на П. С. за бѣлг. правосъдно дѣло. Ако въ онѣзи времена устройството на сждилицата, поради липса на достатъчно подготвенъ персоналъ, изобщо е срѣщалъ голѣми спѣнки, работата по уредбата на В. К. С. представляваше почти непреодолими мъчнотии. Почти всички колеги на П. С. нѣмаха юридическо образование, нѣмаше и

никаква съдебна практика, много отъ оставенитѣ въ сила турски закони мъчно се прилагаха при новосъздадения държ. строй и правенъ редъ, а и новоиздаванитѣ законоположения бѣха набързо съставени и повечето недостатъчно пълни. На председателя стоеше да се справи съ възложената му задача. Самъ да даде устройство на повѣрения му Върх. съдъ и съ недостатъчно надеждната помощъ на неподготвени колеги да тури основа и установи съдебна практика, която да служи за ръководство и еднакво прилагане на закона въ всички съдилища на държавата. При такива условия П. С., въоръженъ съ обширни познания и опитность, проникнатъ отъ пламенното желание да служи на съдебното дѣло и изпълненъ съ енергията на 40-годишната си възраст, пристъпи къмъ работа. И трѣбва да се признае, че новиятъ Касац. съдъ още въ първитѣ години на своето съществуване застана на твърда почва: появиха се решения съ принципиално и ръководно значение които по своята дълбока обмисленость и строго научно построение съ нищо не отстъпваха предъ решенията на съответнитѣ съдилища на най-напредналитѣ евр. държави. Въ тѣхъ мъдриятъ председателъ влагаше всичкитѣ си познания, но той не поддържаше нищо вече установено, макаръ и въ общи черти, а творѣше. За това неговитѣ решения дълги години не само служеха за ръководство, но по тѣхъ се учеха по-последнитѣ съдии, юристи и не юристи. Тѣ оставатъ и до сега образецъ по много принципиални въпроси. Въ тѣчение на 50 год. касационната практика, установявана въ начало отъ недостатъчно подготвени съдии, а по-после отъ високо просвѣтени съдии, се развиваше и ставаше по-твърда и постоянна, но писанитѣ отъ първия председателъ решения не изгубиха значението си. Тѣ, заедно съ цѣлата съд. деятельность на В. К. С., си оставатъ нерожотворенъ паметникъ на заслугитѣ на единъ отъ съдебнитѣ строители на България“.

Стаматовъ остана въ България до 1886 г., когато, поради известнитѣ политически събития, той намѣри за добре да напусне и служба и България. Завърналъ се въ Русия, той заема висши магистратски длѣжности въ Саратовската и Одеската съдебни палати (Апелативни съдилища). Въ сщщото време той се прояви и като писателъ съ печатане статии и трудове по правната наука, особено по углавния процесъ.

Ужасната руска революция завари Стаматова въ Одеса. Да се помири съ новия режимъ, не е било никакъ възможно за единъ юристъ, възпитанъ и навикналъ на строго правовъ редъ. И той бѣше изхвърленъ отъ буйната вълна на болшевизма наедно съ мнозина свои другари правници и голѣмъ брой руски интеллигенти въ България. Тукъ той бѣше посрѣщнатъ отъ български юристи и общество. Спомниха си

за моментъ заслугитѣ му въ първитѣ години отъ нашето сѣдебно строителство . . .

Тежъкъ е билъ живогътъ на Стаматова въ последнитѣ години на неговото пребивание въ България. Но той не губѣше енергия, не преставаше да се интересува отъ дѣлото на правосѣдието и отъ науката на правото и проявяваше активно участие въ тази областъ. И той се помина на 11. VI. 1925 г., изпратенъ до вѣчното жилище отъ близки и познати, българи и руси. Въ сѣдебната история на България, ликътъ на Стаматова ще остане паметенъ и незабравимъ.

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРСКИ ЮРИСТИ

VIII. Христо Д. Павловъ

(род. 1841 г. † 1 дек. 1914 г.)

Христо Д. Павловъ служи на българското правосъдие въ продължение на 30 години. И това служение бѣше отбелѣзано въ правосъдната ни история не само поради своята продължителност, но и по следитѣ, които остави между магистратитѣ, особено между членоветѣ на Върховния Касационенъ сждъ и въ българското интеллигентно общество. Името на Христо Д. Павловъ ще бжде записано редомъ съ имената на първитѣ председатели на българския Ареопагъ при Порфирий Стаматовъ, Христо Стояновъ, Д-ръ Петъръ Данчевъ, Антонъ Каблешковъ и други.

Роденъ въ Калоферъ на 1841 г. Христо Д. Павловъ, следъ като получилъ първоначалното си образование въ родното си мѣсто, на 1858 г. заминава за Одеса, гдето получава срѣдно образование, най-напредъ въ мѣстната Духовна семинария, а после въ втората Одеска гимназия, която свършва въ 1863 г. и постъпва въ Новоросийския университетъ, на Юридическия факултетъ.

Свършва юридическото си образование Павловъ. Но какво можеше да прави той въ това време, когато за юриста въ България не бѣше достъпна нито сждийска, нито друга държавна служба, нито адвокатско занятие? И той се явява въ Пловдивъ, гдето става учителъ директоръ на токущо основаната тамъ Семинария и гдето го бѣше предшествувалъ като първи директоръ, другиятъ председателъ на В. К. С. — Христо Стояновъ.

Макаръ пжтьомъ, нека се каже, че тѣзи двама директори издигнаха Пловдивската семинария на голѣма висота. На Павловъ бѣше възложено да преподава, между друго, числителница и землеописание, по които той издаде два много добри учебника.

Следъ освободителната руско-турска война Павловъ бѣ повиканъ веднага на служба като младши чиновникъ за особени поржчки при Свищовския губернаторъ, какъвто въ това време бѣше Марко Балабановъ. Скоро следъ това той се назначава за членъ на Губернския сждъ въ Сливень, отъ гдето пъкъ новоуреденото румелийско правителство го покани за

председател на гражданското отделение при Пловдивското департаментално съдилище. И тукъ Павловъ остава кратко време, защото той бива повиканъ на длъжността председател на Софийския Апелативенъ съдъ. Въ самото начало на 1882 г. ние срѣщаме Павлова подпредседател въ Върховния Касационенъ съдъ, гдето въ началото на 1896 г. той бива назначенъ за председател, а по сетне, споредъ новия Законъ за устройството на съдилищата — за първи председател на Върх. Кас. Съдъ.

Уморенъ отъ претрупана работа и добросъвестно изпълнение на своята длъжностъ, почувствувалъ и здравето си доста разклатено, Павловъ се оттегля отъ високата и отговорна служба на първи магистратъ по съдебното ведомство на 4 януарий 1907 г.. Той не можа да се откаже, обаче, по настойчивата молба на съгражданитѣ си отъ Калоферъ, да бжде избранъ за народенъ представител отъ Карловската околия въ Великото народно събрание отъ 1911 г.

Мъчно е да се изобразява лика на единъ магистратъ, предаденъ изключително на своята съдебна служба, посветенъ на нея съ цѣлото си същество и невземащъ участие въ шумния общественъ животъ. Единъ неговъ биографъ и другаръ въ Върх. Кас. съдъ, известно време сжщо така председател въ този съдъ, Антонъ Каблешковъ, въ това отношение прави една интересна характеристика за Павлова. Той казва за него така: „Павловъ бѣше всецѣло предаденъ на своитѣ пряки длъжности, на управлението на съда и на разглеждането на дѣлата. Своитѣ длъжности въ съда той изпълняваше по най-добросъвестенъ начинъ, като не считаше при това за възможно да се мѣси въ работи, които излизяха вънъ отъ службата му. Неговото име нѣма да се срѣщне между имената на ония, които намѣрваха за умѣстно да разширяватъ кръга на своята дейностъ, да обясняватъ на обществото устно или писмено възжеланията на съдебното съсловие и да се борятъ за тѣхното постигане. Не само това: въ цѣлата съдийска служба на Павлова не би могло да се посочи нито едно действие, което би могло да даде право да се изтълкува като демонстрация, като нѣкаква опозиция или явно осжждане на правителство, министеръ, или на началникъ, макаръ и да имаше и той лични причини понѣкога да бжде недоволенъ отъ службата си и макаръ, освенъ това, често и да не одобряваше известно мѣроприятие на нѣкой отъ нашитѣ министри на правосъдието, като го считаше вредително за добрия ходъ на нашето правосъдно дѣло. . . Но примирителността у покойния не бѣше нѣкаква индиферентностъ или егоистично безразличие. Той, както въ частния си животъ, можеше да каже, че нищо човѣческо не му бѣше чуждо, така и въ обществения си животъ като съдия взимаше близко до сърдце онова, което вълнуваше и про-

дължаваше да вълнува по-добритѣ членове отъ нашето съдебно съсловие. Макаръ и резервирано, той насърдчваше всрѣдъ сждиитѣ всѣко добро начинание, което клонѣше къмъ повдигане на съдебното съсловие. И по въпроса за несмѣняемостта на сждиитѣ и по она за подобрене заплатитѣ имъ и за поставяне съдебното ведомство на първо мѣсто предъ всички други ведомства, покойниятъ Павловъ страдаше заедно съ всички борци отъ мъжнотиитѣ, които се срѣщаха по пътя на тѣхното реализиране, даваше своитѣ винаги полезни съвети на онѣзи, които по природа бѣха по-смѣли и се поставяха на чело на сждийскитѣ ревандации и се радваше искрено, и може би повече отъ всички, когато нѣкой отъ последнитѣ се простираше макаръ и въ не ония размѣри, както се желаше”.

Особено отличителна черта въ правораздаването на Павлова бѣше неговата благость, която понѣкога достигаше до снизходителна крайностъ. Това се проявяваше особено при неговото участие като председател въ гледането и решаването на углавни дѣла. Възпитанъ въ правната наука въ Русия въ това време, когато бѣха издадени новитѣ сждопроизводствени закони и когато бѣше прогласено, че въ новия сждъ трѣбва да царуватъ правда и милостъ — лозунгъ на великия руски реформаторъ и нашъ освободителъ Императоръ Александръ II,—Павловъ продължаваше да се прониква отъ тѣзи чувства и малко по-широко. Тази му снизходителностъ бѣше обърнала внимание на българското общество. Павловъ знаеше това. Той го знаеше и тъкмо зарадъ туй известно време той самъ драговошно се отстраняваше отъ участие въ углавни дѣла и предпочете да председателствува повече или по-малко постоянно гражданското отдѣление. Все пакъ, той не наруши своитѣ морално-правни начала — за правда и милостъ — при раздаване на правосъдието.

Ако и предаденъ изключително на своята важна, отговорна и тежка високо-магистратска деятелностъ, Павловъ не се отказа да вземе, макаръ и не голѣмо участие въ обнародване на нѣкои теми, съ които искаше да послужи на българската правна наука и практика. Наедно съ Георги Згурева, сждо така магистратъ въ В. К. Сждъ, той преведе много сполучливо Унгарския Наказателенъ кодексъ, който улесни задачата на комисията при Министерството на Правосъдието въ нейната работа да приготви сега действующия у насъ Наказателенъ законъ. Той взима участие освенъ това, и въ „Юридическо списание“ и въ „Юридически прегледъ“.

Отъ личното си познанство съ Христо Д. Павловъ, азъ съмъ изнесълъ едно впечатление, което го издига твърде много въ мѣитѣ очи, както бѣше издигнатъ и въ магистратурата. Той бѣше единъ човѣкъ съ благъ характеръ, съ доб-

ра душа. Въ обращенията си и като човѣкъ и като върховенъ магистратъ той се отличаваше съ голѣма любезность, безъ да нарушава съ това своето достоинство и нелицеприятието, които бѣха негови качества. Той самъ признаваше, че не е борецъ и, че достатъчно е удовлетворенъ въ своята деятельность, като изпълнява най-строго своя дългъ къмъ правосъдието, държавата и отечеството. При това нека подчертаемъ, той бѣше достоенъ синъ на България, която обичаше съ всичката си душа.

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРИ ЮРИСТИ.

IX. Ненчо Кръстевъ.

Когато, следъ завършването на моето юридическо образование въ Москва, презъ есента на 1880 г., се явихъ въ Пловдивъ, столицата на новопокръстената Източна Румелия, азъ заварихъ тамъ само единъ българинъ юристъ: Ненчо Стояновъ Кръстевъ отъ Панагюрище.

Имаше и други юристи, но не българи, които занимаваха разни служби не само въ Пловдивъ, но и другаде въ Южна България. Такива бѣха предимно чехи, поляци, руси и единъ хърватинъ.

Преди моето пристигане имало е още други двама юристи, които сж занимавали служби въ Дирекцията на Правосъдието (Министерство за Източна Румелия) и въ това ведомство тѣзи двама юристи занимавали служби на помощници на главния прокуроръ, какъвто тогава бѣше полякътъ Фелициенъ Пшевлоцки. Тѣзи двама българи бѣха: Вълко Нейчевъ и Стоянъ Михайловски.

Поканенъ да заема една магистратска служба въ Източна Румелия още когато бѣхъ студентъ, сжщо така както и отъ София, азъ предпочетохъ да ида въ Пловдивъ. Въ моитѣ съображения на първо мѣсто бѣше това, че тамъ се открива едно ново не само административно и сждебно строителство, но още че тамъ се открива едно широко поле за общественостъ, за каквато въ обширни черти бѣха ми чертали програма Иванъ Евстратиевъ Гешовъ и д-ръ Георги Янколовъ, обикалящи столицитѣ на Европа за да протестираатъ отъ името на българското население въ Южна България противъ нейното откъсване отъ северната ѳ сестра — отвждъ Балкана.

По надлежния редъ, т. е. чрезъ гласуване въ Постоян-

ния комитетъ, — еманация на Областното събрание и действащо въ всичко време, когато това последното не бѣше свикано да законодателствува — азъ бѣхъ предложенъ отъ директора на Правосъдието на Главния Управителъ да бѣда назначенъ за председателъ на така нареченото Пловдивско департаментално (окръжно) сѣдилище.

Назначението и встъпването ми въ служба стана много скоро. Азъ имахъ за събратя въ гражданското отдѣление, което ми бѣше предоставено, единъ опитенъ гъркъ Янко С. Армодиосъ, и единъ голѣмъ познавачъ на шерийското право — Хюсеинъ Ефенди Ферид-Дю-Дин. За замѣстникъ по надлежния редъ бѣше назначенъ познатия по-късно дългогодишенъ сѣдебенъ деятель Петъръ Поповъ отъ Карлово, бивши дългогодишенъ учителъ, който скоро биде назначенъ и за членъ. Нека кажа пѣтйомъ, че Армодиосъ и Поповъ въ непродължително време преведоха на български онзи „Ключъ на действующитѣ отомански закони“, съставенъ отъ Мил. Каравокиросъ, докторъ на правото и адвокатинъ въ Цариградъ, който „Ключъ“ бѣше една кратка азбучна енциклопедия на поменатитѣ закони и на Органическия уставъ на Източна Румелия. Голѣми услуги направи този „Ключъ“ на всички български сѣдии и адвокати не само въ Южна България, но и въ Северна, гдето дълго време продължаваха да бждатъ въ сила турскитѣ: Граждански закони или Меджелеи ахкями адлие, Търговското сѣдопроизводство, Наказателенъ законъ, Законътъ за земитѣ и пр.

Моето сѣдебно положение ме постави много скоро въ общуване съ магистратитѣ отъ Върховното сѣдилище, на което председателъ бѣше Ненчо Кръстевъ.

Ненчо Кръстевъ, родомъ отъ Панагюрище, бѣше свършилъ юридическото си образование въ Франция — Ексъ анъ Провансъ въ 1871 г., около това време, когато въ Парижъ бѣха свършили правото Марко Д. Балабановъ и Лазаръ Йовчевъ, по-сетне Негово Блаженство Иосифъ I, екзархъ български.

Споредъ сведения на неговия послуженъ списъкъ, който се изброди въ Министерството на Правосъдието, Ненчо Кръстевъ, завърналъ се въ Цариградъ и вѣроятно, съ съдействието на свои съотечественици джелепи, влиятелни лица въ Цариградъ, постѣпилъ въ Цариградското търговско сѣдилище — Теджаретъ-мехемеси, гдето е останалъ до руско-турската освободителна война. Подробности за неговата магистратска служба въ Цариградъ не можахме да съберемъ отъ никого.

Следъ освобождението Ненчо Кръстевъ се явява (16. 2. 1878) като преводачъ при сливения губернаторъ, а на 24. 2. е билъ избранъ за председателъ на Сливения сѣдебенъ

съветъ. По-късно на 20.8.1878 г. той е билъ назначенъ за председателъ на Славянския губернерски съдъ.

Следъ устройството на Източна Румелия, съгласно съ Органическия уставъ (конституция), изработенъ отъ специална комисия на членове отъ европейски велики държави, когато въ областъта почва да действува цѣлия организъмъ на сждилищата. Ненчо Кръстевъ бива повиканъ и назначенъ за председателъ на тѣй нареченото Върховно сждилище на Източна Румелия, заседаваше въ Пловдивъ. Това сждилище бѣше единственото върховно сждебно тѣло, което действуваше и като единствена апелативна инсталация, а въ сжщото време и като ревизионна инсталация за дѣла, решени окончателно въ сжщото върховно сждилище. Спередъ устройството, обширно предвидено въ Органическия Уставъ, сждилища окръжни или департаментални въ Източна Румелия имаше 6 — Пловдивъ, Т. Пазарджикъ, Ст. Загора, Сливенъ, Бургазъ, Хасково. Всѣко сждилище имаше гражданско и углавно отдѣление и Върховното сждилище се дѣлѣше на две отдѣления: гражданско и углавно.

Ненчо Кръстевъ заемаше председателството въ гражданското отдѣление, въ което заседаваха още четирма членове. Углавното отдѣление се председателствуваше отъ бележития юристъ-практикъ Георги Груевъ, на когото магистратската деятелность бѣше обърнала внимание на всички поради своята вещина, внимателность и, въ много отношения даже, поради научно проявление въ разбиранията и оценките на случаитѣ, които се представява на сжда.

Председателството на Ненчо Кръстевъ се отличаваше по една бележита особеность, че то се извършваше отъ него при постоянно и непоколебимо спокойствие при любезность къмъ колежитѣ си и учтиво, безпристрастно отношение къмъ странитѣ. Бидейки засегнатъ отъ тежка, станала хроническа, болестъ, той не можеше да прояви усиленна, енергична деятелность, но и при маломѣрната своя работа, той внушаваше на своитѣ колеги чувството на високо съзнание дълга на магистратъ, поставенъ на най-високото стъпало на правосждното дѣло въ областъта. Дълбокото познание на французкия езикъ, съ което той се отличаваше, му даваше възможность при всѣки труденъ и сложенъ случай да си служи съ богата юридическа книжнина на френски езикъ по гражданско право и с. производство, а въ действителность френскитѣ сждопроизводства, търговско и гражданско право, бѣха първизточникитѣ и на турското търговско право и търговско сждопроизводство, които се прилагаха споредъ веленията на Органическия уставъ въ Източна Румелия. Сждиитѣ биваха освѣтлявани отъ своя председателъ напълно и туй освѣтление, което той имъ даваше, добиваше още по-

голѣмо значение предъ видъ на заключенията, които правѣше по всѣко дѣло Д-ръ Хителъ, единъ истински юрисконсултъ при Гр. отд. на Върховното сѣдилище на Източна Румелия. За углавното сѣдилище такъвъ юрисконсултъ бѣше Д-ръ князь Турнъ-Таксисъ, чехъ, благородна фигура при процъпалника на румелийското правосѣдие. Хителъ и Турнъ-Таксисъ бѣха, споредъ терминологията на Органическия Уставъ, главни адвокати при Върховното сѣдилище.

Непродължително време служи Ненчо Кръстевъ като председател на Върховното сѣдилище. Това бѣше отъ 20.6. 1879 до 13.5. 1882 г. Грозната му неизлѣчима болестъ, която види се, се развиваше постоянно все повече и повече, го застави да си даде оставката и да се оттегли на лечение и спокойствие въ родното си мѣсто Панагюрише.

Ненчо Кръстевъ бѣше извънредно предаденъ на своята магистратска работа. Неговата естествена свѣнливотъ и вѣроятна болестъта не му даваха възможностъ да вземе пряко или косвенно, голѣмо или малко участие въ общественостъта на областъта, дето презъ това време бликаше енергия и буйни проявления на културна работа. Създаваха се условия за да се прояви българщината, тъй като тя бѣше истинския елементъ на областъта, наречена съ едно име, което искаше да отклони мисълъта даже за тази българщина. Не че Ненчо Кръстевъ не усѣщаше въ душата си онѣзи копнежи за национални достижения, които вълнуваха всички, но нему се струваше, както се изразяваше не единъ пжтъ предъ мене, че той ще бжде много полезенъ тъкмо и въ тази насока, ако направи нѣщо за едно европейско правосѣдие въ областъта. „Магистратътъ, казваше той, трѣбва да бжде предаденъ изключително на своето дѣло, трудно, сложно и отговорно. Отклонението на единъ магистратъ въ насока обществено-политическа, колкото и да се мжчи той да бжде обективенъ, когато седне на сѣдийския столъ, не може да не внася известно съмнѣние у тѣзи, които се явяватъ предъ сѣда.“

Н К. се помина въ голѣма бедностъ въ родното си мѣсто. И за този първи магистратъ на Източна Румелия ние не можахме да намѣримъ да впишемъ поне датата на неговата кончина. Едно свидетелство отъ 4. 5. 1889 г. отъ Панагюрското кметство удостовѣрява, че преди 8 години той се отстранилъ отъ длъжностъта, която е занимавалъ и се намѣрва въ бедно състояние.

И ние счетохме за свой дългъ поне да поменемъ за първия председател на Върховното сѣдилище на Източна Румелия.

С. С. Бобчевъ

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРИ ЮРИСТИ.

Х. Д-ръ Петъръ Ив. Данчевъ.

(род. 1857 г. умр. 8. II. 1913 г.)

Между първитѣ българи юристи едно отъ първитѣ мѣста занимава д-ръ Петъръ Ив. Данчевъ. Той бѣше не само ученъ юристъ, не само голѣмъ познавачъ на *Corpus juris civilis* и на нашия Сбожникъ на сѣдебни закони; той бѣше не само добъръ преподавателъ на Римско право, което умѣше да усъвременява съ разни остроумни съпоставления и примѣри изъ сегашния държавно-правенъ животъ, като правѣше така лекциитѣ си увлекателни и лесно усвоими: той не бѣше само добъръ върховенъ сѣдия и отличенъ председателъ на Върх. Кас. сѣждѣ у насъ; той бѣше и високо-културенъ човѣкъ, съ широко литературно образование, съ художнически усетъ и ламтежъ, съ силни книжовнически дарби. Достатъчно бѣше да го срещне човѣкъ единъ пжтъ, за да забележи високата култура, съ която се отличаваше, благия характеръ, който го украсяваше и искритѣ отъ остроумие, които бликаха въ проявитѣ на неговия духъ.

Петъръ Данчевъ е роденъ въ Сливенъ въ 1857 г. Тамъ той получава третокласно образование. Любознателниятъ юноша на 14 год. възраст напуска Сливенъ и се запжтвъ за чужбина да дири где най-добре ще може да продължи образованието си. Той стига въ Виена, гдето Григоръ Начевичъ, после министъръ у насъ, човѣкъ съ голѣма култура и внимателенъ къмъ младитѣ, посрещна юношата и му препоръчва да отиде да следва най-напредъ въ гимназията въ Градецъ-Кралове (Кьониггрецъ, Чехия). Начевичъ казалъ на Данчева: „Гимназията; като чехска, вие ще усвоите тамъ много лесно езика и ще можете да продължите науката си“ И Данчевъ заминава за посоченото мѣсто, като завършва класическа гимназия въ Градецъ—Карлове съ отличенъ успѣхъ,

Тукъ у него се проявява и се развива особно вкусътъ къмъ класическа литература, вкусъ, който го отличаваше презъ цѣлия му животъ и въ неговата книжовно-обществена деятелностъ. Следъ това, Данчевъ постжпва на Юрид. ф-тъ на Пражкия у-тъ, гдето следва две полугодия, Отъ тамъ той минава въ германския университетски градъ Иена, гдето завършва юридическитѣ науки съ степенъ докторъ на правото.

Преди да завърши университетското си образование д-ръ Данчевъ бива увлѣченъ, както много други младежи, за да отиде доброволецъ въ време на сръбско-турската война, ржководена отъ сръбска страна отъ познатия генералъ Михаилъ Черняевъ, който се прослави съ голѣмитѣ си грижи да сполучи, но сждбата на когото не помагаше, за да се добере до една такава сполука. Турскитѣ войски, засилвани постоянно, смазаха усилията на генералъ Черняева; сръбскитѣ войски трѣбваше да отстъпятъ; тѣ бѣха разбити при Джунисъ и, благодарение само на руската намѣса, Сърбия бѣ спасена отъ разгромъ. Въ една своя бележка, печатана въ в. Марица, бр. 250, 1881 г., Данчевъ дошелъ въ родното си мѣсто, казва, че, искри въ Херцеговина избухвату, а въ Сливенъ се говорѣше за нѣкои чети въ Балкана. Искритѣ се възпламениха въ пламъкъ, който се разшири отъ Требинье до Санъ-Стефано.

Когато свършва университета въ Иена, Данчевъ се връща както се изразява, подиръ толкова преврати, „тѣга мори сърдцето ми да видя стария Балканъ“. И следъ завръщането си той намѣрва, че въ Отечеството му всичко било българско, че никаква външна разлика не се забелязва между България и Румелия“ (в Марица 11. II. 1881). Туй подчертаване на Данчева върху обстоятелството, че нѣма разлика между България и Румелия, той прави главно, за да изтъкне, че българщината еднакво прояви своя духъ, своята сила, своята любовъ къмъ единство, както въ северна, тѣй и въ южна България. Съ това той искаше да подчертае, че И. Румелия не можа да се превърне въ небългарска областъ, както това бѣше въ желанията на нѣкои дипломати, главно напр. на Биконсфилдъ Дизраели, кръстникътъ съ ново име — източна Румелия — на южна България, когато бѣше въ Берлинъ като представителъ на Велика Британия. Голѣмата енергия, проявена отъ българскитѣ интелигентни и патриоти въ страната, бѣха създали отъ нея въ едно кратко време отъ 1 — 2 години една чисто българска областъ съ едно Областно събрание и Постояненъ комитетъ, еманация отъ събранието, които законодателствуваха и даваха насока на една хубава българска здрава политика. Тукъ и правосъдието бѣше поставено на добра нога, благодарение отъ една страна на доброто му устройство (споредъ Органическиия уставъ), благодарение на съзнателното отношение на малки и голѣми сждии къмъ тѣхното дѣло, благодарение на тѣхната независимостъ, и, по-късно, несмѣняемостъ.

Д-ръ П. Данчевъ се установява най-напредъ въ родното си мѣсто Сливенъ като адвокатъ. Освенъ това той поема редакцията на мѣстния органъ „Светникъ“, въ който печата редица подлистници.

Д-ръ Данчевъ чувствуваше въ себе си силни копнежи къмъ родната литература и проявяваше художествено творчество и въ дребни и въ едри печатни работи, които се появиха най-напредъ въ в. „Марица“, а после въ редактирания отъ него „Съветникъ“, издание на Слив. Окр. Комисия.

Неговитѣ книжно-художествени дарби, които бѣха бликнали още при първия неговъ прощъпалникъ, въ публицистично-книжовна областъ, обърнаха внимание на тогавашния читателски свѣтъ. Особено бѣха забелѣзани подлистниците, напечатани въ в. „Марица“ и „Съветникъ“ презъ 1880—1882 г. По своето изящество, художественостъ и вкусъ, тѣ надминаватъ много модерни, наричани изящни, творения. Нека вещитѣ книжовни критици обърнатъ внимание на тѣзи подлистници, да направятъ анализъ на новелеткитѣ на Драгни Силвиусъ и нека се произнесатъ. Не се съмняваме, че тѣхната присъда ще бѣде много ласкава за носителя на този псевдонимъ, съ който обичаше да се подписва Дръ Данчевъ въ подлистниците си.

Дългъ е списъкътъ на интереснитѣ статии по правото, които д-ръ Данчевъ печата въ нашитѣ юридически издания Той бѣше единъ отъ основателитѣ на Юридическо списание, презъ известно време — отъ неговитѣ редактори. Тукъ той печата статии изъ разнитѣ области на правото; особно, обаче той обърна внимание върху научнитѣ и законодателни дѣла на далматинския ученъ д-ръ Балтазаръ Богишичъ, върху неговия новъ черногорски кодексъ „Имовински законикъ“.*)

Въ отличие отъ много юристи, които бѣха се появили у насъ и се отнасяха пренебрежително къмъ народния обичаенъ кодексъ, д-ръ Данчевъ съзнаваше необходимостта да се събератъ и изучатъ правнитѣ обичаи на българския народъ. Той се вслушваше въ дълбоката правна мѣдростъ, изразявана въ пословици, поговорки, юридически обичаи и формули и се радваше на всѣко проявление въ обичайно-правната областъ. Той поддържаше основателно, че не може да се пренебрегва обичайния кодексъ, който законодателятъ би трѣбвало не само да не игнорира, но да тачи народнитѣ понятия, разбираня и обичаи въ областта на правото. Тъкмо зарадъ туй въ 1902 г. той самъ се залови да състави едно обработено съкращение отъ отговори, получени въ Министерството на правосъдието отъ сѣдилища, окръжни и мирови, по наследството, съгласно съ юридическитѣ обичаи. Тѣзи отговори стояха непожтнати и неразработени въ М вото на Правосъдието още отъ 1884 г. т. е, около 15—16 години. Това крайно интересно съкращение, единъ видъ кодификация на народнитѣ обичаи по наследството, Данчевъ

*) Една негова бележка за живота и дѣлата на Богишичъ Д. напечатана въ „Юрид. списание“ г. I, кн. 8.

напечата във списанието „Юридически прегледъ“ 1902 г. кн. 10, стр. 309—321.

Той бѣше избранъ за членъ на Българската академия на наукитѣ, която почето паметта му съ единъ поменикъ, четенъ отъ члена на Академията професоръ Стефанъ С. Бобчевъ на тържественото събрание въ Народния театъръ (16 мартъ).

Данчевъ писа твърде много по законодателнитѣ въпроси, които засѣгаха нашето материално и процесуално право. Той бѣше каненъ да участвува и взе пряко участие, въ всички почти комисии при Министерството на Правосъдието, които изготвяха законопроекта за Народното събрание.

Презъ годинитѣ 1910—1912 д-ръ Данчевъ бѣше членъ на „Международната конференция въ Хага за унификацията на менителничното право“. На тази конференция се представляваха голѣми и малки държави, между които и България. На нея се приеха два важни предварителни проекти: единъ за конвенция, която налагаше на договарящитѣ държави задълженията да въведатъ общъ законъ за мѣнителницитѣ и записи на заповедь; другиятъ—предварителенъ проектъ съдържащ самия този законъ за мѣнителницитѣ и записи на заповедь. Както винаги, тъй и въ този случай, д-ръ Данчевъ неразбираше, че върши само за форма една задача, която му бѣше възложена отъ бѣлг. държава. Той смѣташе, че е длъженъ да върши добросъвестно, прилежно и осмислено тѣзи работа, която му бѣше повѣрена. Въ единъ обширенъ рефератъ, написанъ за „Юридически прегледъ“ и напечатанъ въ кн. 3 отъ 15. III. 1911 г., българскиятъ делегатъ въ тая конференция дава едно ясно и точно изложение за извършеното презъ 5 недѣли въ тая конференция.

Въ кн. 5 сжщата година на „Юридически прегледъ“, се появя допълнителна статия на д-ръ Данчевъ подъ надсловъ „Международното уреждане правата досежно чека“, въ която авторътъ обяснява какъ Хагската конференция е приела да се уреди международното право на чека съ особенъ законъ. За тази целъ се предполагало да се свика и една друга конференция ad hoc, като холандското правителство се залови да улесни разискванията по сжщия начинъ, какъвто бѣ употребенъ за приготвяне на конференцията презъ 1910 г.

Той бѣше едно следъ друго назначаванъ за съветникъ (членъ) на Върховното сѣдилище въ Източна Румелия (1882 г. май), прокуроръ при Сливненски Окръженъ сѣдъ (1883), подпреседателъ и после председателъ на Пловдивски апел. сѣдъ следъ Съединението (1886 г.), членъ на Върховния Касационенъ Сѣдъ, (1886 г.) прокуроръ при сжщия сѣдъ (1887), главенъ прокуроръ при В. К. С. (1901 г.), после остава — първи председателъ на В. К. С. (отъ 1907 до 1913 год.)

Като магистратъ, д-ръ Данчевъ, който бѣше посветилъ цѣлия си животъ на голѣмата задача да прилага правото въ живота, сполучваше да прави това по начинъ, който почти да не шокира съ противоречия справедливостъта. И колкото да е рисковано да се допуска, щото сждията да се ръководи отъ свободното, жизнено творчество, а не само отъ писаното, действующе право, обаче въ това и състои високата духовна ценностъ на правораздавача — да не допуска дори и подозрение, че неговото решение почива върху по-други съображения, освенъ върху тѣзи на правото и справедливостъта. Въ решенията на сждията Данчевъ обикновенно се забелязваше една особна роса отъ правдолюбие, съ която се подсвежаваше сждийската строгостъ. И даже недоволнитѣ отъ решението лица много пжти забелязваха тази благодатна роса отъ правораздаване.

Д-ръ Данчевъ както се каза почна магистратурата още въ Пловдивъ, дето бѣ прокуроръ при Върховното сжалище на източна Румелия, отъ дето следъ Съединението, той премина въ София последователно като членъ, като главенъ прокуроръ и най-после като председател на Върховния Касационенъ Сждъ. Той е бивалъ за кратко и министъръ на правосъдието (1900 г. около 3 месеци).

Въ отношенията си съ адвокатитѣ и странитѣ, той бѣше еднакво любезенъ. Когато трѣбваше да направи нѣкоя неприятна бележка нѣкому, той умѣше да я облѣче въ форма безобидна, или пъкъ я пускаше като остроумна шега, която напомняше подсладенъ горчивъ хапъ. И тоя хапъ се гълташе, безъ да се усети горчевината му. Хапътъ, обаче правѣше въ всѣки случай действието си и достигаше целта си и — което е за забелязване — много пжти по-силно, отколкото е действието на нѣкои ядни стрели, пускани много пжти въ раздразнено състояние отъ иначе добри сжалищни председатели.

Д-ръ Данчевъ бѣше, както се помена, известно време професоръ на юридическия ф-тъ въ Висшето у-ще у насъ, отсетне Софийския университетъ. Той преподаваше Римското право, което познаваше изоснова. Лекциитѣ му обръщаха внимание на студентитѣ съ това, че изложението имъ бѣше сочно, занимателно и интересно по своята сравнителна или съпоставителна метода. Сухиятъ предметъ на Римското право-история и догма, въ изложението на д-ръ Данчева, се обръщаше въ една жива, като че ли актуална юридическа областъ, въ която римски законодатели, творци на правото, познати по Дигеститѣ, патриции и плебеи, консули и трибуни, — всичко това се одухотворяваше, разполагаше се като че ли въ съвременни условия и живѣеше съ сегашния животъ. Анекдоти и юморъ придружаваха тѣзи лекции. По тозъ начинъ курсътъ на д-ръ Данчева напомняше превъзходнитѣ лекции

на професора въ Московския университетъ по Римско право Криловъ (Никита Ивановичъ), бележитъ познавачъ на римскитѣ старини и право, който съ своето майсторско преподаване бѣше заслужилъ названието „професоръ-артистъ“ и слушателитѣ на когото сж напускали аудиторията му подъ обаянието на непритворно възхищение.

Постояннитѣ занятия въ Върховния Касационенъ Сждъ и другитѣ служебни обязанности извикваха у д-ръ Данчевъ усилена умствена работа, защото той не разбираше да изпълнява своята длъжностъ *pro forma*. Той се вдълбочаваше въ всичко, макаръ да бѣше способенъ отъ малко да схваща. Той работѣше съ всичкитѣ сили на своето битие. Ето защо и нерви и здраве не можеха да устоятъ дълго. Преумората настъпи. Той заболѣ сериозно . . . и д-ръ Данчевъ напусна земния животъ на 8. II. 1913 година, тъкмо тогазъ, когато се носѣха известията, че България, прославена отъ своя войникъ-титанъ, прекарва нови минути на съмнения и измъчвания.

Проф. С. С. Бобчевъ.

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРИ ЮРИСТИ.

11. Антонъ Каблешковъ.

(р. 1857 г., умр. 1917 г.).

Презъ цѣлия си животъ Антонъ Каблешковъ отражаваше въ своитѣ лични, служебни и обществени отношения онзи духъ, който бѣше го проникналъ отъ младини още въ бащината му чорбаджийска кѣща—въ Пловдивъ. Копнежътъ за свобода, стремежътъ къмъ независимостъ и самостоятелно самоопредѣленіе, блянътъ за възходъ колкото се може по-голямъ къмъ високи идеали и за достиженіето имъ, съзнание и пазене на личното и човѣшко достоинство, понѣкога довеждано до прекаленостъ, до особена гордостъ, понятна за единъ потомъкъ на онѣзи Копривщенски Каблешковци, които се отличиха съ своята беззаветна и родолюбива деятелностъ, отъ които единъ — Тодоръ Каблешковъ, бѣше най вѣрниятъ и пълень изразителъ. Както се знае, Тодоръ падна жертва въ изпълненіето на своя родолюбивъ дългъ въ Сръдногорското възстание презъ 1876 г.

А нашиятъ Каблешковъ бѣше магистратъ, юридически писателъ, професоръ на юридическия ф-тъ, действителенъ членъ на Б. Ак. на Наукитѣ, независимъ общественикъ и човѣкъ съзнаващъ напълно дарбитѣ, които му бѣха дадени отъ Провиденіето и които той всецѣло сложи върху олтаря на Отечеството.

На единъ Антонъ Каблешковъ би трѣбвало да се посвети не единъ отъ ликоветѣ, каквито азъ съмъ се заловилъ да чертая като силуети за първитѣ, сега вече покойни, българи юристи. Има много да се каже за него, както и за негови превъзходни предходници въ областта, въ която той борави съ върховно и властническо право на единъ компетентенъ. Но тукъ азъ се задоволявамъ съ малкото, въ което дано се подразбира многото, което желая да се каже.

.*

На 29. XI 1917 г. почина въ София Антонъ С. Каблешковъ! Тази кончина, дълбоко почувствуванa въ срѣдитѣ на нашето сѣдийство, мина като че незабелязано за българското общество: тогазъ на бойното поле мрѣха добри вид-

ни български синове и жалейката за тях бѣше обща въ цѣлото отечество. Военнитѣ събития тоже поглѣщаха всеобщото у насъ внимание.

Покойниятъ остави едно праздно мѣсто въ срѣдата и на българското общество. Той е роденъ въ Пловдивъ презъ 1857 г. отъ видно българско семейство, по потекло изъ Копривщица. Срѣдно образование той е добилъ въ Русия, главно въ Николаевъ, въ пансиона на Тодоръ Минковъ, при тамошната Николаевска гимназия, известно време сжщинска пипиниера на български възпитанници. Будниятъ момъкъ се отличава още тука; той завършва гимназиалното си образование съ отличие и награда златенъ медалъ.

Юридическото си образование А. К. получава най-напредъ въ Новоросийския у-тъ (въ Одесса), а после въ Петроградския,

Следъ завръщането си въ България, а именно въ Пловдивъ, той бива назначенъ на 4. VIII. 1883 г. за помощникъ прокуроръ при Пловдивския департаменталенъ окр. сждъ. Още сжщата година, на 12. X., той става помощникъ на главенъ прокуроръ при Върх. сждилище, служба, която заема до 25. V. 1885 година. Следъ съединението министрътъ на правосъдието, покойниятъ д-ръ К. Стоилъвъ, ценейки знанията и дарбитѣ на Антонъ Каблешковъ, повѣрява му службата на помощникъ-прокуроръ при В. К. Сждъ, на която остава до 1890 г., когато преминава за членъ на В. Кас. Сждъ, а покъсно на 30. XII. 1895 г. бива повишенъ за подпредседателъ (председателъ на 1 Гр. Отд.), на която длъжностъ той остава до края на службата си (28. VII. 1913 г.).

Единъ тежъкъ хронически неджгъ принуди даровития магистратъ да се оттегли на почивка. Той подаде оставка, която тогавашниятъ министръ на правосъдието П. Пешевъ прие, като му отправи едно официално благодарствено писмо. Въ него се изтъкватъ заслугитѣ на Каблешкова къмъ народното правосъдие. Въ писмото се подчертава, че Каблешкову се дължи много за разнитѣ традиции на добросъвестностъ, трудолюбие и характерностъ които сж завещали служителитѣ на правосъдното дѣло.

*

Каблешковъ бѣше отличенъ магистратъ. Редомъ съ своитѣ другари въ К. Сждъ и наедно съ своитѣ предшественици по председателство — тѣзи, които първи заработиха и твориха нашата юриспруденция, Порфирий Стаматовъ, Христо Стояновъ и др. — и той сложи голѣмъ камъкъ въ основата и развитието на една стройна система юриспруденция при прилагане наредбитѣ на нашето, често пжти лишено отъ системностъ и последователностъ законодателство. Особно той обърна внимание по въпроси за установяване и прех-

върляне собствеността на недвижими имоти; за относителната сила на разнитъ видове крѣпостни актове и другитъ видове актове (частни продавателни и пр.). На Каблешкова, заедно съ близкия му съратникъ и другаръ, покойния първи председател на В. К. Сждъ д-ръ Петъръ Данчовъ, се дължи между друго, признаването правото на гражданско парично обезщетение за морални вреди, нанесени съ противоправни деяния; правилното разрешение вътрѣса за оборване съдържанието на писменни документи въ гражд. процесъ при симулация; практиката за държавната собственост върху горитъ въ така нареченитъ яйлаци, — предметъ, който К. знаеше, и изнасяше съ дълбоко разбиране. Източно румелийската сждебна практика бѣше послужила на К за ясно гледане въ тъмнитъ въпроси на турското законодателство. Неговото мнение подирваха събратята му въ сжда и тогазъ, когато той не участвувахе при разрешаването на нѣкой труденъ въпросъ.

*

Не е само магистратската дейность, която занимаваше и увличаше живия духъ на Каблешкова. Той бѣше засегнатъ отъ любовта и вкуса на обществеността, на науката и публицистиката. Презъ 1888 г. той почна да урежда наедно съ д-ръ Данчовъ и Георги Згуревъ „Юридическото списание“, което се издава 11 години. Въ това списание Каблешковъ обнародва нѣколко статии които обърнаха на времето си вниманието на правниците: Представителството въ гражд. право, Празта на кредиторитъ да отрвергаватъ договоритъ, сключени отъ длъжника съ треги лица, — Силата на писменнитъ доказателства въ гражд. процеси, — Търговскитъ дружества въобще, и частно Акц. два и др.

Обърна особено внимание и неговата сказка за „Сждеб. власть въ България“, държана въ Акад. на наукитъ въ тържествено общо събрание (31. I. 1909 г.) Въ тази сказка сж изказани мисли, които и сега иматъ значение и сж, така да се рече, актуални. Особенно се подчертава въ тази сказка необходимостта да се обезпечи независимостта на сждиитъ и уреди положението имъ за да могатъ тѣ да бждатъ достойни носители на истинско правосждно дѣло. За него е важно да се подчертае, какво още чл. 13 отъ Констит. ни осветява широкото положение за независимостта на сждебната власть. И самата Комисия отъ Учредит. събрание — българската Конституанта—приема принципа, че тази власть принадлежи напълно на сждилищата, които сж независими и действуватъ самостоятелно отъ изпълнителната власть, то сждиитъ щѣха да бждатъ всѣкога изложени на нейното влияние и едва ли щѣха да могатъ да издадатъ нѣкакво решение,

което не би било удобно на правителството. Тогава, обаче, би останалъ илюзоренъ принципа на раздѣлянето властитѣ отъ законодателната властъ, защото, собственно, не би се сждило по законитѣ създадени отъ народа и правителството, но само по произвола на последното. Сказчикътъ подчертава неправилноститѣ, въ които греши законодателното тѣло, когато не слага сигурна основа на сждебното дѣло. И той поздравлява Законътъ, за устр. на сжд. отъ 1898 г., влѣзълъ въ сила на 12. I. 1899 г., въ който за първи пжтъ се прокарва принципа за несмѣняемостта на сждитѣ и се проявява грижа за повдигане положението на сждебната властъ на желанна висота и за примиряване реалността съ идеала, поставенъ въ Конституцията автономията на сждебната властъ.

Нерадостни сж мислитѣ на К. за сждбата на този първи законъ за сждийската несмѣняемостъ, отмѣнена следъ 6 месеца чрезъ измѣнения на Закона и чрезъ едно фактическо спиране на несмѣняемостта. Той казва: „Положението на смѣняеми сждии, подложени на постоянни „кадрили“ е просто „невъзможно“, тежко. За обезпечение независимостта на бълг. правосждие К. възприема препоржчванитѣ отъ самитѣ сждии две условия: несмѣняемостъ и въздигане на сждебнитѣ мѣста до автономни единици, които да се самоконтролиратъ и самоопредѣлятъ. Той препоржчва и на сждиитѣ ония възвишени качества, които сж неразривно свързани съ независимостта имъ: личния характеръ, чувството на достоинство и професионалната честностъ, и на мѣрва че тѣзи качества не трѣбва да се дирятъ само въ изключителни случаи на героизъмъ, а трѣбва да се култивиратъ у срѣдния типъ на съвестни сждии, поставени при благоприятни условия на обезпеченостъ. Заключениеето на сказката се състои въ възторжена защита на добритѣ прояви въ бълг. сждийство.

„При всички несгоди, при които се е развила сжд. властъ у насъ, трѣбва да имаме доблестта да признаемъ, че тя непрекъснато е напредвала въ значение и сила и постоянно е разширявала своето ведомство, като сж ѝ били повѣржвани все повече и повече функции. По тоя начинъ макаръ и не обезпечена, сждебната властъ е успѣла да стане важенъ факторъ въ нашия общественъ животъ, а въ тѣсната си роля, въ правораздаването, тя вече е достигнала, може да се каже, пълното си развитие“.

Спрѣхме се върху мислитѣ изказани отъ К., защото тѣ сж ценни, много ценни и все още струва да се напомнятъ тѣ въ настояще време на неустановено правосждно равновесие.

*

Каблешковъ даде отъ своята младежка енергия и правна наука нѣщо и на нашия Юридически факултетъ. Известно време, при самото начало не откриването му, той чете лекции,

и съ голѣмъ успѣхъ по гражданско право: по обязательствата и търговско право. Единъ отъ неговитѣ ученици (Цв. Пулешковъ, въ „Юридическа мисль“, год. I. кн. 3) прави следната непосредствена оценка за Каблешковото професорство: „Отлично въоръженъ съ теоретически знания, боравилъ съ такава вещина и енергия въ правистката литература и свързалъ тъй умѣло науката съ сѣдебната практика, Антонъ Каблешковъ се прояви и като представител на българската правна наука. Предъ паметъта на неговитѣ ученици за дълго ще има да се възправя ярко очертаната фигура на тѣхния учител по правото, тъй увлекателенъ и оригиналенъ въ своя начинъ на преподаване, въ което на всѣка стѣпка лѣхаше дълбока ученостъ и широка умствена култура“.

Азъ го виждахъ често на дѣло: и въ сѣда и въ Юридическото дружество, което о новахме съ голѣмъ трудъ и въ което той работи усилено, и като преподавателъ, и като действителенъ членъ на Българската Академия на наукитѣ, още отъ времето, когато тя бѣше Българско Книжовно Дружество (1900). Той напечата въ списанието на Бѣлг. Книжовно Дружество една обширна рецензия за наградената отъ фонда „Напредъкъ“ първа часть отъ „Системата на бѣлг. вещно право“ (за владението) отъ проф. д-ръ Иос. Фагенхехтъ. Каблешковъ принадлежеше 17 години на Българската академия и упражни нѣколко години службата на секретаръ при философско-обществения клонъ.

*

Като общественникъ, Антонъ Каблешковъ отрази най-изпжкнало чертитѣ на независимъ, гордъ и съзнаващъ достоинството си човѣкъ. Въ неговитѣ действия, отношения, сѣждения личаха преданията на бащината му чорбаджийска кѣща. Баща му Цоко Каблешковъ, отличилъ се въ Стамбулъ между първенци и джелепи, се бѣше издигналъ въ Пловдивъ до положението на единъ първенецъ, каквито, за жалость, имаше много малко въ нѣколко градове и голѣми села на поробена България.

Въ време на турското владичество чорбаджии-голѣмци (въ София, Самоковъ, Търново, Казанлъкъ, Копривщица, Елена, Тръвна) бѣха се издигнали до тамъ, што да отстояватъ предъ мѣстнитѣ турски власти правата на гражданъ и селяни, когато тѣзи права биваха потѣпквани, злоупотрѣбавани. Тѣхнитѣ домове бѣха единъ видъ убѣжища (азили) на невинно пострадалитѣ, които намѣрваха тукъ закрила. Чорбаджията отиваше смѣло въ Конака, обясняваше на субаша, пашата — въ по-старо време на аенина, войводата, — за бедата на пострадалия и искаше, настоятелно искаше правда. Много пѣти правда се даваше. Населението, особено селското, знаеше това. То благославяше добритѣ голѣмци-чорбаджии — имаше и ненавиджани таквизъ. Турскитѣ управници мразѣха тѣзи добри чорбаджии, защото тѣ бѣха много смѣли и влиятелни поради своя умъ, поради любовъта, която ги

окръжаваше всрѣдъ населението. Подобнитѣ чорбаджии бѣха „дамокловъ“ ножъ надъ главитѣ на лошитѣ управници: аги, субаши, мюдюри, каймаками, мютесарифи.

Бащата на Антонъ Каблешковъ, родомъ отъ Копривщица, бѣше се установилъ въ Пловдивъ. Дѣдо Цоко бѣше типъ отъ смѣлитѣ чорбаджии. Той бѣше превъзходенъ българинъ въ туй време, когато гърцизмътъ бѣше направилъ широки културни завоевания, та бѣше успѣлъ и да претопи много български елементи въ грѣцкото „горнило“. Особенно това погърчване ставаше чрезъ женитбени кръстосвания. Кжщата на дѣдо Цоко бѣше запазена отъ грѣцкото въздействие. Той възпита децата си по български, внушаваше имъ своя независимъ, родолюбивъ духъ.

*

Въ общественя животъ на свободна България Антонъ Каблешковъ проявяваше нѣкои, тъй да ги нарека, чорбаджийски черти, казано въ най-добрия смисълъ на думата. Азъ и сега си спомнямъ съ чувство на благоговѣйно почитание за онзи доблестенъ жестъ, който той направи наедно съ покойнитѣ д-ръ Стефанъ Сарафовъ и д-ръ К. Кръстевъ въ навечерието на влязването на България въ Свѣтовната война (1915 г.). Отецеството преминаваше тежка, опасна криза. Презъ цѣлата 1914 година дневниятъ въпросъ бѣше: какво становище ще вземе българското правителство въ отношенията си къмъ бушуващата война? На коя страна ще иде то? Къмъ страната на Централния съюзъ—Германия, Австрия, Турция, — или къмъ страната на Съглашението — Русия, Франция, Белгия и др. страни.? Отъ решението на тозъ дълбоко жизненъ въпросъ зависѣше бждащото на България. Управницитѣ, вече скришомъ, влияни и ржководени отъ царъ Фердинандъ, бѣха се увързали съ Съюза. Тѣ бѣха поели задължения — единъ Богъ знае сигурно защо. Тѣ обаче се приструваха, че още не се решаватъ, че ужъ стоятъ и ще стоятъ неутрални.

Тогазъ . . . се издигна мощниятъ гласъ на д-ръ Стефанъ Сарафовъ, Антонъ Каблешковъ и д-ръ Кръстевъ. Високо тѣ стрѣлнаха думата си: „Да вървимъ съ Съглашението! Тамъ е спасението. На другата страна е гибельта на Отецеството“. Но . . .

Българско недомислие, а може би и престъпление, поведе България къмъ пропастъта. Военната авантюра ни изправи предъ катастрофа. Завършекътъ бѣше въ Ньои.

Каблешковъ не доживѣ да види пълната катастрофа. Но той по интуиция и съ дълбокъ усетъ на внимателенъ и опитенъ общественикъ предугаждаше крушението и се измъчваше въ последнитѣ дни на живота си. И той се поми-на всрѣдъ най-голѣмитѣ тревоги предъ настъпващата народна провала.

София, май 1931.

Проф. С. С. Бобчевъ

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРИ ЮРИСТИ.

XII. Теодоръ Ив. Теодоровъ.

(род. 1860, поч. 1924).

I

Единъ подвижникъ исполинъ!

Той бѣше подвижникъ—исполинъ въ магистратурата и адвокатурата. Исполинъ въ държавния, политически животъ, исполинъ въ обществеността.

Подобни ликове сж рѣдкостъ у насъ. Рѣдкостъ въ миналото, рѣдкостъ и въ настоящето. Дано грядущето поколѣние бжде по честито.

Той бѣше рожба на своята срѣда и епоха. Тази срѣда и епоха бѣха го създали, развили, калили, издигнали на високо по всички линии на нашия животъ, въ всички области. Тогазъ не бѣше настаналъ момента за диференцияция на силитѣ и за специализация на общественото и професионално служене. Трѣбваше да се борави въ разни области.

Теодоровъ имаше въ своята външностъ нѣщо особено характерно. Блондинъ, съ червеникаво-руса коса, неговиятъ мекъ и ясенъ погледъ, неговото своеобразно, засмѣно и привѣтливо държане, неговиятъ енергиченъ жестъ, въ известни моменти на витийски уалечения ставащъ величественъ, повелителенъ — всичко това свидетелствуваше за дълбоко вложения отъ Провидението въ неговото битие огънь за служител на единъ свещенъ народенъ олтаръ. Презъ всичката си жизнена деятелностъ Теодоровъ бѣше отечественъ служител. Искренъ, преданъ, неизмѣненъ, неотслабващъ служител на най-високитѣ копнежи и ламтежи на най-благородното българско дѣло, на народнитѣ идеали, на народното единство.

Той се появи като изъ невидѣлица на родния небоклонъ. Той завзе своето мѣсто въ началото на нашия новъ, свободенъ, общественъ и политически животъ. Завладѣлъ това мѣсто съ достоинство, той не го изпусна презъ цѣлъ животъ.

II

Роденъ въ Елена (1860), възпитанъ въ къщи при строга дисциплина на трудовъ животъ, упжтанъ отъ родителски грижи и благословии въ посока на постоянно тру-

долгобие, прибраност, будност и неотслабванъ стремежъ къмъ високи достижения, потопенъ и въ практическия казанъ на селското трудово домакинство, Теодоровъ, откакъ завършва първоначално и прогимназиално образование въ Еленското, доста уредено за времето си училище, се озовава въ Габрово. Габровската Априловска гимназия се славѣше по това време като добре уредена и поставена на учебно равнище както добритѣ руски гимназии и френски лицеи.

Съученикъ на Теодорова — достойниятъ общественикъ Тома Васильовъ — свидетелствува (вж. „Сборникъ въ паметъ на Теодоръ Ив. Теодоровъ 1925 г.), че ученикътъ Т. Т. веднага следъ идването си въ Габрово съ своето прилично държане, меки обноски, безобидни шеги и остроумия направилъ добро впечатление. . . „Облеченъ въ черно сетре, скроено по форма на връхнитѣ дрехи на турскитѣ офицери и чиновници (закопчано до горе и съ права яка) Теодоровъ наподобяваше юноша отъ нѣкое военно училище, поради което, и защото отъ всички ни най-добре знаеше турски, ние на шега го наричахме кол-аасж (капитанъ) и той, — безъ да се сърди, усмихнато се отзоваваше на тоя прякоръ. . . Въ класа бѣше редовенъ, приличенъ и минаваше за единъ отъ най-първитѣ по успѣхъ. Това се дължеше както на силния муумъ, така и на солидната подготовка, получена въ Еленското училище, което, както е известно, по онова време е било добре наредено. . . Вънъ отъ класа Т. вземаше живо участие, наравно съ насъ, въ всички мѣроприятия на своитѣ съкласници, ако и да не живѣеше въ пансионъ (разрешение за това му бѣ дадено поради деликатното му здраве и примѣрно поведение)“.

Теодоровъ по необходимостъ напуска Габровската гимназия, закрыта презъ „черното“ лѣто на 1876 г. вследствие на голѣмитѣ тогава сътресения въ страната. Той остава въ Елена, вижда и посрѣща съ детски възторгъ освободителнитѣ войски въ родното си мѣсто, присъжтствува и на разорението на Елена отъ Сюлейманъ-пашовитѣ оргии, свидетелъ е и на бѣгството на еленчани. По късно, 1878 г. той отива въ Николаевъ за да довърши гимназиално образование и да постъпи въ Университетъ. За това време Петъръ Пешевъ — по-късно министъръ на правосъдието и просвѣщението — казва (вж. цитирания „Сборникъ“): „Още въ Николаевъ оценихъ дарбитѣ на Теодоровъ, за когото въ 1875 г. бѣха ми говорили мои съграждани, севлиевци, негови съученици въ Габровската Априловска гимназия“ (стр. 24).

Теодоровъ завършва съ отличие Новоросийския (Одески) университетъ, връща се въ България, явява се въ София (1883) г. П. Пешевъ казва (въ сѣщия Сборникъ): „когато той се върна, започнахъ да чувамъ похвали за съдебната дейность на Теодорова въ качеството му на прокуроръ.“

Наскоро той напусна службата си и се отдаде всецѣло на адвокатскитѣ си дарби, въздигна се като първостепененъ адвокатъ и се прослави (цит. Сборникъ, стр. 24.).

II

За магистратската деятелность на Теодорова ето що казва Цв. Бобошевски, бивши министъръ на правосъдието :

„Да се проследи неговата обществена дейность въ нѣколко възпоменателни бележки е невъзможно, защото бележитиятъ магистратъ, голѣмиятъ адвокатъ, който въ най-сѣдбоноснитѣ времена е понасялъ отговорноститѣ на управникъ, не така лесно може да се обрисува. Въ дейността на Т. Т. е отразена цѣлата наша нова история. Неговиятъ животъ не е друго, освенъ непрекъснатата служба на неговия народъ.

„Като магистратъ, първи български прокуроръ при Софийския окръженъ сѣдъ, а после апелативенъ сѣдия въ Русе, той оставя следи, макаръ за кжсо да се подвизава на това поприще. Младиятъ юристъ влага всичкитѣ си солидни юридически познания и неизчерпаемата си енергия за да издигне младото българско правосъдие на една завидна висота. По своята работоспособность той действително е ненадминатъ до сега, защото да ликвидира съ единъ отрупанъ съ дѣла паркетъ, наследенъ отъ неговия предшественикъ руснакъ, като самъ въ 6 месеца лично е свършилъ 640 следствени дѣла и стотина преписки,—това е действително единъ рѣдкъ примѣръ на сѣдийска експедитивность. Въ Русе, като членъ на Апелативния сѣдъ, той се проявява като рѣдкъ магистратъ въ всѣко отношение, като заедно съ своитѣ достойни другари, създадоха ония сѣдийски традиции, които издигнаха доброто реноме на тази апелация“.

Отзиви за Т. Т. отъ това време не липсватъ и тѣ сж въ полза на магистрата. Д-ръ К. Стоиловъ не единъ пжтъ ми е казалъ, че първитѣ стжпки на Т. Теодоровъ въ София като прокуроръ — било по експедитивность, било като обвинителъ, удивили всички—той билъ предметъ на всеобща възхвала.

Не можеше Т. Т. съ своя борчески темпераментъ да остане за дълго на спокойния и тихъ магистратски столъ. Събитията отъ 1886 г. го повикаха и той съ устремъ се впусна въ общенародна насока, която се почна отъ адвокатство, за каквото младиятъ юристъ бѣше сѣкашъ призванъ.

Като адвокатъ Т. Т. бѣше безподобенъ. Тази негова обществена служба обърна вниманието на всички тогавашни общественици и държавници, на първо мѣсто: Драганъ Цанковъ, Д-ръ К. Стоиловъ, Ив. Ев. Гешовъ и др. П. Пешевъ (цит. мѣсто) казва: „Т. въ адвокатството прояви истинскитѣ си дарби, въздигна се, стана първостепененъ адвокатъ и се прослави. Това си занятие той прекжсваше само презъ времената, ко-

гато заемаше постове: министър и министър-председател, въ които също, както въобще на политическото поприще, той прояви изпъкнали дарби, енергия, трудолюбие, въщина. Съ тия си положителни качества той успя да заеме първо място не само въ Народната партия, на която бѣше умът и душата и всрѣдъ която бѣ обичанъ, но и въ редицата на всички наши държавници“.

Адвокатската си професия Т. извършваше винаги съ преданност, любов и даже страстност. Той избираше по възможност правитѣ дѣла. Веднажъ поелъ защитата на едно дѣло, той го проучваше въ най-малкитѣ му дреболии. Това бѣше може би едно отъ най-мощнитѣ срѣдства при неговитѣ гвѣкани, логически и горещи пледоарии. Противната страна никога не можеше да го смути съ новъ аргументъ, съ ново доказателство, още по-малко съ посочване на нѣкой новъ фактъ. Т. отговаряше веднага. И възраженията на противника падаха. Сждитѣ го слушаха съ задоволство и тогазъ даже, когато той, увлеченъ въ пледоаритѣ, прекаляваше съ нови, умѣстни и силни аргументи, нови данни, нови убедителни доводи. . . Понѣкога сждитѣ му напомняха да свърши, като казваха, че дѣлото е достатъчно обяснено. „Бихъ спрѣлъ, думаше той на тѣзи сждии, бихъ спрѣлъ да ви затруднявамъ повече, да знаяхъ, че съмъ ви убедилъ въ правотата на моя теза!“ И усмихнати сждитѣ продължаваха да слушатъ течението на единъ фонтанъ отъ аргументи, който понѣкога се обръщаше на буря, сломяваща всички спънки. . .

Нѣмаше важно горско дѣло за което тази или онази община да не го ангажирваше, защото се знаеше, че дѣло въ ржцетѣ на Т. е въ здрави, компетентни надеждни ржце.

Като юрисконсултъ дирѣха го и частни лица, банки, и акционерни дружества и всѣкакви търговски фирми. Той и тукъ не жалѣше трудъ да изучи издълбоко тезитѣ, които му се поставяха и даденитѣ съвети всѣкога бѣха не само целесъобразни, но и прави. За това той правѣше обстояни справки въ голѣмитѣ томове на френскитѣ правници и въ юридическитѣ словари.

III

На 14 февруарий 1893 г., недѣля православия и рождень день на князь Фердинанда, Търновскитѣ митрополитъ Климентъ произнася речъ. Въ тази речъ достойниятъ иерархъ възхвалява и брани енергически и убедено православието, принесло голѣми услуги на българския народъ. Нѣкои отъ хората на тогавашния режимъ въ Търново съгледаха въ речта на Климента тенденция: обвиниха го, че въ речта си той билъ казалъ остри думи противъ княза и противъ решението, взето за измѣнение на чл. 38 отъ Конституцията, въ смисълъ престолонаследникътъ да може да си остане католикъ. Подобно

измѣнение по-късно се прокара и въ Великото Народно Събрание (май 1893 г.) Случката взима крайно прискърбенъ характеръ и размѣръ. Климентъ бѣше отвлеченъ отъ една тълпа изъ Митрополията и арестуванъ въ Лѣсковския манастиръ св. св. апостоли Петъръ и Павелъ. Възбуди се углавно дѣло противъ него. Състави се обвинителенъ актъ и дѣлото се сложи на разглеждане отъ Търновския Окръженъ Сждъ въ читалищния салонъ. Защитници на Климента сж били поканени и се явили Т. Теодоровъ, П. Пешевъ и М. Гайдовъ.

Когато дошелъ редъ за защитната речъ Т. говорилъ развълнувано, вдѣхновено, увлекателно, съ силенъ гласъ, съ мощенъ езикъ, съ младенчески жаръ, изчерпателно, съ аргументи и съкрушително (Пешевъ, ц. с. стр. 27) Той убеждавалъ сждиитѣ и сждебнитѣ заседатели и ги молилъ да не се солидализиратъ съ едно скроено обвинение, което е оскърбително и предизвикателно за нашата църква, което е вредно за държавата, което, при това, е неоснователно, понеже ни единъ пасажъ отъ словото на м-тъ Климента, произнесено въ църквата не съдържа престѣпни елементи, нито пъкъ сж представени доказателства за престѣпното намѣрение на подсждимия. Теодоровъ вложилъ въ речъта си всичкитѣ си дарби, вѣщина и силата на убежденията си. Той вложилъ въ нея цѣлото си сжщество. Присжтствуващата многобройна публика, дошли и отъ околнитѣ градове (Севлиево, Лѣсковецъ, Горна Орѣховица, Елена и отъ селата) съ затаенъ дѣхъ следѣха, казва П., мощнитѣ думи на голѣмия ораторъ; тѣ бѣха обаяни, трогнати, възхитени. Защитникътъ въздигна заслугитѣ на Климента, възхвали образа му, възложи му ореолъ на мъченикъ, страдащъ невинно за вѣрата, гоненъ неправедно за изпълнение на дълга си къмъ нея. Сждебнитѣ заседатели, смутени отъ убедителното слово на Т. слушали речъта му съ наведени очи, присрамени: прокурорътъ, който съставилъ обвинителния актъ и го поддържалъ, се срамѣлъ, хилялъ се гузно и се мжчелъ да прикрие срама си.

Самъ Климентъ се защитилъ великолепно. Неговата речъ била извънредно трогателна. Мнозина отъ присжтствуващитѣ плакали. . . Обаче сждътъ билъ приготвенъ да осжди и осжди Климента*. Присждата, потвърдена отъ Апелацията и отъ ВКС влѣзе въ сила и Климентъ бѣ откаранъ да прекара затвора си въ затѣнтения Гложенски манастиръ, дѣто стоя до падането на Стамболова (18 май 1894 г.)

* За жалость нѣмаме на рѣка вдѣхновената речъ на Т. Т. Словото на митроп. Климентъ, произнесено въ черкова, е печатано въ „Духовна култура“ кн. 21 и 22 1924 г. Въ сжщата година тамъ е обнародвана и защитната речъ, произнесена отъ самия Климентъ предъ Търн. окр. сждъ.

* * *

Климентъ доживѣ да види тържеството на своитѣ възделения. Следъ падането на Стаиболова (май 1894 г.), новото правителство на Народната партия, подъ шефството на Д-ръ Стоиловъ, си постави за задача да премахне тежкото международно положение, въ което бѣ поставена България при князь Фердинанда, неприпознатъ ни отъ една държава. Надлежеше преди всичко да се подобри България съ Русия. И това стана въ 1895 г. За тази целъ една депутация отъ народни представители, начело съ самия Климента и Т. Т.; тогазъ председателъ на Народното Събрание, ходи въ Петербургъ, представи се на руския императоръ и на неговитѣ министъръ-съветници, при който случай се изглади пътя за едно разбиране между освободители и освободени. Руското правителство призна Фердинанда, като държавенъ глава на България, обстоятелство, което доведе признаването му отъ страна на Турция и на другитѣ велики сили. Следъ това у насъ въ духовнитѣ среди се появи мисълта за миропомазването на престолонаследника князь Бориса, което, впрочемъ бѣше и желание на руския дворъ. Това паметно събитие се извърши тържествено въ столичната катедрала (15 февр 1896 г.). Августейши кръстникъ бѣше Императоръ Николай II, който за целта бѣ пратилъ — да го представляватъ — графъ Голенищевъ-Кутузовъ, придружаванъ отъ г. Чарикова, първи руски дипломатически представител следъ сключване на дипломатическитѣ отношения между България и Русия (1886). Които познаватъ събитията, не могатъ да отрекатъ по тозъ случай заслугитѣ на Д-ръ К. Стоиловъ на първо мѣсто, после на Т. Т., на Климента и на Григория, русенски митрополитъ.

IV

Намѣрвамъ за излишно да се впускамъ въ описание неморимата дейность и борба на Т. Т. противъ режима на Стамболова и въобще да разправамъ за неговото политическо подвижничество.

За менъ тукъ сж по-важни и по-сжществени редицата моменти отъ неговата положителна деятелность.

Веднага следъ съставянето на кабинета Д-ръ К. Стоиловъ (1894) Теодоровъ бѣше облеченъ съ довѣрието на Камарата и избранъ за неинъ председателъ (1895—1896). Следъ това той заема длъжноститѣ на министъръ на правосъдието и финансиитѣ (1896—1899).

Като министъръ на правосъдието и финансиитѣ неговото име е свързано съ всички мѣроприятия, закони и уредби, които съставляватъ единъ материяленъ и мораленъ прогресъ за България. По правосъдното ведомство той се отличи най-

главно съ инициативата за нови законопроекти и законоположения, които се прокараха въ Н. С. Той бѣше за несмѣняемостта, независимостта и действително материалното обезпечение на сѣдиитѣ. Особено внимание той обърна върху деѣтелността на сѣдиитѣ и упражни за това личенъ и мощенъ контролъ, непознатъ до него и следъ него. Той лично проучваше колко и какви дѣла сж свършени въ дадено сѣдилище, колко дѣла сж докладвани отъ единъ сѣдия и колко решения сж писани отъ него, колко разпоредителни заседания е имало. Сжщото той правеше и за лицата отъ прокурорския надзоръ. И следъ всѣко подробно проучване, той пишеше не само до надлежнитѣ мѣста и лица напомнания, похвали, отзиви и насърчавания; но диктуваше веднага да се съставятъ и изпроводятъ общи окръжни съ умѣстни упжтвания за засилена деѣтелност. Този практически методъ принесе на времето си извънредно голѣма полза за подобрене и засилване сѣдийската деѣтелностъ.

Като министъръ на финансиитѣ, той се отличи съ дълбокото си проникване въ всички особености въ механизма на държавния бюджетъ. И тамъ той се потруди да бжде добросъвестенъ, точенъ, грижливъ и, главно, да пести държавната, т. е. народната пара. Едно компетентно лице, като проф. Г. Данаиловъ дава за тази деѣтелностъ, между многото други похвали, и следнитѣ отзиви и преценки:

„Теодоровъ отражаваше живота. По отношение на бюджетнитѣ икономии, които искаше да прокара, той излизаше отъ основната идея на българската спестовностъ. Както народътъ чрезъ спестявания достига своето благосъстояние, така и държавата трѣбва да базира цѣлата своя бюджетна система върху спестяване и икономии. Икономииитѣ сж въ душата на българина. Не на привилегии и на берати отъ султана и не на кражби българинътъ дължи своитѣ богатства въ миналото, а на онова, що е отдѣлялъ отъ хапката въ устата си. Цѣлото земно богатство на българския селянинъ наистина е резултатъ на трудъ и икономии. . . Но икономииитѣ въ бюджета се налагатъ и по други единъ, по-важенъ държавенъ мотивъ. Разточителството въ държавното стопанство било въ числото на чиновниците, било въ заплатитѣ, било въ стипендии, разни постройки, командировки, естествено ще докара неминуемо къмъ сключване на бюджета съ единъ дефицитъ. А това е нещастие за държавата, която управляваме. . . „Свършването съ дефицитъ е едно престѣпление“, каза той въ последната си гореща речъ по бюджета. . . И единъ финансовъ министъръ трѣбва да внимава, защото най-лошиятъ червей, който може да разяде и унищожи държавата, е дефицитътъ“.

Това го казва Т. за бюджета на 1924—25 г. и той наблюдѣга, че пжтътъ на икономииитѣ е единствения възможенъ

пжтъ за да сключимъ бюджета си безъ дефицитъ — и ние сторимъ ли това — то презъ 2—3 години наредъ всичко е спасено и доброто име на България ще се вдигне отново предъ чужденцитѣ. И като практическо начало той предлага за казаната година бюджетътъ да си остане сжщиятъ — безъ петъ лева увеличение.

Като министъръ на външнитѣ работи (1919), Т. тогазъ бѣше и министъръ-председателъ, той преживѣ тежки дни и месеци. Презъ юлий 1919 г. той потегли за Ньойи — Голготата на България. Както винаги, ако и подложенъ, както и другаритѣ му, на грамада спънки и мъчнотиин, — той приложи максимумъ усилия за да изтъкне предъ надлежната конференция на победителитѣ правото на българския народъ, за едно по-меко отнасяне къмъ отечеството ни. Очевидецъ (Н. Цачевъ) разправя, че до като другитѣ делегати се занимаватъ съ бждащи министерски комбинации и били загрижени главно отъ евентуалнигѣ резултати на изборитѣ (цит. Сборникъ, 65), шефътъ на българската делегация Т. до късни часове нощемъ стоялъ и лично пишелъ ноти, оплаквания, опасения, даже опровержения противъ ожесточенитѣ хули, нападки и клевети, пускани въ печата отъ врагове балканци. „Той приготви декларация за прочитане при почване преговоритѣ. Декларацията бѣ одобрена отъ цѣлата делегация, достойна за каузата, която се защитаваше вещь. Нѣкои у насъ не харесваха тази декларация, защото била написана въ смиренъ тонъ, когато България имала право да говори съ високъ и гордъ тонъ. . . (нали тогазъ тя имаше задъ гърба си половинъ милионъ победителска армия, готова да се хвърли въ война съ цѣлото съглашение! . . .). Голѣмитѣ усилия на Т. не оправдаха надеждитѣ му. И когато между другитѣ наложени тегоби, териториялни урѣзвания, отъ България се отне още и Царибродската околия, дадена на сърбитѣ, по стратегически съображения. Т., десетина години наредъ избранъ за представител на Царибродско, реши да се върне въ България и да не подпише договора при таквизъ ужасни, народоубийствени за България условия“.

Презъ време на второто коалиционно народняшко Министерство (подъ председателството на Ив. Ев. Гешовъ и при участието и на прогресиститѣ 1910—1913) Т. занимаваше поста министъръ на финанситѣ. Обаче, въ действителность, той бѣше душата на кабинета, извъошилъ блѣскави, епохални работи, измѣнилъ въ най-добъръ смисълъ Конституцията, свързалъ единъ балкански съюзъ, издържалъ една блѣскава освободителна война противъ Турция — победоносниятъ свършекъ на която се санкционира въ Лондонъ (17 май 1913), гдето България спечели блънуванитѣ си естествени С. Стефански граници, ошетени отъ едно престъпно

безумие на царь Фердинанда и на негови неотговорни приятели-съветници.

Т. бѣше за уреждане недоразуменията съ Сърбия чрезъ арбитражъ Царь Фердинандъ не улесни тази най износна за България задача. Когато въ Петербургъ се очакваше българската делегация за арбитражъ, почна междусъюзническата война (16 юний 1913), която сгромоли почти достигнатитѣ идеали на България. Сетнешното не по-малко безумие: вземането участие въ Свѣтовната война на страната на Централния Съюзъ бѣше *le dernier coup de grace* върху сждбата на нашето отечество. Т. наедно съ много други добри български родолюбци и общественици, предвиждаше този край, но нѣмаше кой да го слуша — нито него, нито другитѣ.

V

Сждбата, види се, бѣше предопредѣлила тежкъ край — за действителността на високо талантивия и неуморимъ държавникъ. Презъ 1922 г., откакъ правителството осуети съ вцеленици едва всенародна протестна противъ него народна манифестация, готвена въ Търново; откакъ смъртно оскърби, въ съпосягания върху личноститѣ имъ, народнитѣ водачи въ Долни Джбникъ и Търново (16-17 септ.); Т. биде арестуванъ, биде обвиненъ наедно съ единайсетъ другари, въ народна измѣна, хвърленъ въ участъка въ София, а следъ това въ „модерния“ Шуменски затворъ.

Въ този затворъ Т. не можеше да намѣри спокойствие той се топѣше и чезнѣше, като истински мъченикъ. Последнитѣ събития и Шуменския затворъ приготвиха гроба на Т; И Мих. Ив. Маджаровъ, като пита „Кое го сломи“, справедливо отговаря (Борникъ, стр. 12):

„Който е билъ въ трена отъ Долни Джбникъ до Търново, когато стотина организирани разбойници отъ пернишката мина, подъ ръководството на самия министъръ на вътрешнитѣ работи, режеха брадитѣ и мустацитѣ на нѣколко бивши министри, а следъ това ги изваждаха на показъ предъ бѣсната тълпа, събрана отъ четиритѣ граници на България; който е видялъ Търновскитѣ събития на 16-17 септ. 1922 г., когато една позорна полиция разкарваше между две редици цепеничари водителитѣ на блока, за да ги изтезава нравствено и да ги изложи на срамно поругание; който е видѣлъ Т. Т. въ тъмната и влажна килия на V участъкъ (въ София) съ разтреперани ръце да пледира личната неприкосновеност на българския гражданинъ и да търси помощта на сждебната власть предъ дебелитѣ стѣни на двойния затворъ; който е видѣлъ 12-тѣ български мъченици, натоварени съ багажа

си да газятъ до колѣнѣ снѣгъ и калъ отъ Шуменската гара до Шуменския затворъ; който е гледалъ 10 месеци наредъ какъ първенцитѣ на България всѣка сутринъ се смѣсватъ съ осжденитѣ на смъртъ или на вѣчни окови убийци и разбойници; който е преживѣлъ тъмничния животъ на тия 12 души, хвърлени тамъ безъ никаква вина, безъ никакво петно на лицето—той само ще може да разбере истинската причина за скорошната смъртъ на Т. Т.“

И Мих. Ив. Маджаровъ смегчава, може би, мъченичеството, като казва, че Т. можеше да си умре отъ сжщия неджгъ, но този режимъ всѣкакъ скжси живота му поне съ десетъ години.

Следъ освобождението отъ затвора — следъ 9 юний — Т. Теодоровъ бѣше избранъ за народенъ представител и произнесе въ Н. С. своитѣ важни по разни въпроси лебедови речи. Той викаше убеденъ: „Пазете Сговора и Конституцията“.

Въ тѣзи отечествоспасителни думи на подвижника — титанъ имаше едно историческо завещание. Казани отъ ви сокото на трибуната въ Н. С. тѣ прозвучаха като величествень зовъ, идещъ отъ човѣка, който повече отъ 30 години неуморно, неотслабно, съ всичкия жаръ на своята душа, бѣше се борилъ за да брани народнитѣ права, свобода и единство. Той чрезъ тѣзи и съ тѣзи думи призоваваше народнитѣ водачи къмъ сплотяване — спасението на България.

Сжщата година той се помина скоропостижно въ Чамъ-Кория (5 авг. 1924 г.), гдето бѣше отишелъ на почивка и за закрѣпване на силитѣ си. „Ти си почина тукъ, Теодоръ Иваничъ, почина си за винаги“. Твоята впечатлителна деликатна природа и твоятъ свѣтълъ ликъ бѣха подкосени отъ едва преживѣнитѣ мъчения и неправди; но ти не умрѣ за България, за българското правосъдие, за българската социалъ-политическа история, която вписа още приживѣ твоитѣ подвизи и мъченичества. Ти не си умрѣлъ, а ще живѣешъ, вѣчно ще живѣешъ въ паметъта на грядущитѣ поколѣния!

Чамъ-кория, 4 авг. 1931.

З. С. Бобчевъ.

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРИ ЮРИСТИ.

III.

Христо Т. Стояновъ

(Роденъ въ София 1845. умр. 1895).

Има обществени дейци, които ако и да не сж блясали веднага съ своята обществена работа . . . все пакъ въ своитѣ срѣди сж били не малки свѣтила. Подобни на онѣзи здрави, добре нагласени лампички, тѣ озаряватъ малко пространство около себеси, но го озаряватъ съ полза, като заставятъ окръжаващитѣ да прозиратъ и отъ близко и на далечъ известни насоки, полезни за обществеността.

Христо Т. Стояновъ не блясна и въобще не блящя силно презъ всичко време на своята обществена и служебна деятелностъ. Та и само той ли е отъ онѣзи сериозни работници въ отечественна служба и въ общественостъ, които не създадоха около образа си приживе едно сияние? Малко ли магистрати има у насъ, многополезната служба на които никой не може да отрече, но които не само не блясватъ, но и слабо мъждукать, особено за отдалеченитѣ отъ тѣхъ. Обществото даже не знае имената имъ, когато щастливци поети, художници, писатели и др. се венчаватъ приживе и много скоро — за жалостъ по нѣкога и много ефтино — съ лаврови венци на слава, макаръ и много пжти ефемерна.

* * *

Условията на живота не помогнаха на Христо Стоянова да блясне съ своитѣ не малки дарби.

Той допълни срѣдното си образование и получи титла кандидатъ правъ на Юрид. ф-тъ въ Москва, кждето бѣше се упжилъ и остана като стипендиантъ на многозаслужилия Ив. Н. Денкоглу, забогатѣлъ търговецъ и много заслужилъ за народното ни възраждане софиянецъ.

Стояновъ свършва правото въ 1868 г. Кжде можеше да отиде той въ това време, за да прояви съ полза знанията си по правната областъ, ако не въ Цариградъ, дето бѣше разгарътъ на народната борба за народни права и независима духовна иерархия. Съ появяването си въ Цариградъ, Стояновъ завзема служба на секретаръ при временното управление на българската черкова. Той пише статии въ в. „Право“, редактиранъ отъ Иванъ Найденовъ и въ много случаи обяснява известни въпроси по гръцко-българската разпра.

Скоро той се озовава като учителъ въ Пловдивъ, дето става и директоръ на учебно заведение, преобърнато въ семинария. Съ негово участие тукъ се свиква единъ отъ първитѣ учителски събори въ нашето отечество. Той се явява като учителъ и въ София, дето, обаче, положението

му не било затвърдено поради подозренията на тогавашния валия Махзаръ-паша. За тѣзи подозрения е било достатъчно обстоятелството, че С. е билъ „Московъ тербиеси“.

Въ 1871 г. той пакъ се озовава въ Цариградъ въ качеството си на представител на соф. епархия на Черковно-народния съборъ, който изработи конституция на бѣлг. екзархия, Устава на бѣлгарската черкова, спечелена следъ полувѣковна борба, провъзгласена и припозната съ историческия султѣнски ферманъ отъ 1871 г.

Времето отъ 1876 е периодъ, въ който Стояновъ проявява една по-усилена обществена и публицистична деятелност. Той става известно време съредиторъ и съиздател на в. „Вѣкъ“, основанъ и редактиранъ отъ Марко Д. Балабановъ. С. пише статии, които обръщатъ внимание не само на цариградското читателско общество, но и на цѣла Бѣлгария.

* * *

Запознахъ се съ него въ това време.

Още юноша и студентъ въ Императорското военно медицинско уще въ Цариградъ, случай бѣха ми благоприятствували да се сближа съ първенци на отечественното културно и народно-общественно движение, на тогавашната обществена мисль. Кржговетъ на Цариградското Читалище ми станаха близки, сжщо така и онѣзи сѣдци на Македонската дружина, въ която, дето казватъ турцитѣ „Йисанъ ижтлж-жнда“ т. е. по нѣмане на достатъчно хора, мене натовариха съ непосилната за мене служба да бжде единъ отъ първитѣ председатели на тѣзи дружине.

Поради така създаденитѣ за мене условия, азъ бѣхъ въ много близки сношения съ дейцитѣ „по въпроса“. Кжщата на Драганъ Цанковъ и тогазъ, както винаги, бѣше едно теке сборно мѣсто. Като сътрудникъ на сл. Читалище, азъ бивахъ често у Цанкова, въ това време негозъ редакторъ следъ Марко Балабазова, Лазаръ Йовчевъ и Тодоръ Икономовъ. Когато се запознахъ съ Стоянова, Цанковъ шеговито ми каза: „нимай предъ видъ четой е оберъшопъ, — московски възпитаникъ и съ него може лесно да се разбирате“. Помня, че наскоро следъ това се появи въ „Вѣкъ“ статията на Стоянова, — той пишеше повечето безъ подписъ — подъ надсловъ „Логиката на събитията“ която много допадна на тогавашната бѣлгарска учаща се младежъ, поради изгледитѣ за бждещето ни.

Въ 1876 г. бѣше моето сжбоносно бѣгство изъ Цариградъ, извършено при голѣма опасностъ, предъ видъ на по-голѣмата опасностъ, ако остана въ Цариградъ.

Мнозина следъ мене подозирани и преследвани следъ априлското възстание взеха сжщия пжтъ отъ Цариградъ за Одеса. Единъ отъ тѣхъ бѣше и Христо Стояновъ. Ний се срещнахме съ него въ Букурещъ въ навечерието на Цариградската конференция, Лондонския протоколъ и предстоящата, всѣки день очаквана, руско-турска война.

Христо Стояновъ бѣше между лицата, които дадоха своитѣ дарби и непосилень трудъ за подготвяне на гражданското управление у България около князь Черкасски.

Следъ освобождението той занимава най-напредъ службата на губернаторъ въ Търново (1878). Малко по-късно той става временень председателъ на Върховния касационень съдъ (1879). Той бива избранъ членъ отъ Софийско въ Учредителното събрание въ Търново.

Всѣки, който прелисти протоколитѣ на У. С. ще види съ какъвъ интересъ и съ какво живо участие Стояновъ е следилъ всѣки важенъ въпросъ за да изкаже своето мнение. Особено сж ценни нѣкои негови речи. По положението на нашата черкова той обръща внимание на важността на въпроса: „Азъ защищавамъ скжпата свобода на българската черкова, която бѣше мжченица подъ турското владичество. Тоя въпросъ до вчера пълнѣше нашата история съ борба за нейната свобода. Пашитѣ и везиритѣ простираха нядъ нея ржце и съ ехиднитѣ си ласкателства всѣчески се мжчеха да я катурнатъ. . . „Вследствие на тоза, Стояновъ изказва мисль, че за да бжде свободна и напълно дееспособна нашата черкова, добре е началството ѝ да не се намѣрва въ Турция подъ турска власть и опека. Въ всѣки случай, обаче, той е да се даде възможность тѣзи черкова да бжде въ връзка съ Министерството на Външнитѣ Работи, дето настоява да бжде отдѣла на въроизповѣданията и тѣй да бжде силно защищавана и пазена.

Той държи много настоятелно за това, щото „народното образование“ да се направи колкото се може по-достъпно на народа поне въ неговия първоначалень стадий. Той не се удовлетворява съ формулата „учението е задължително“. „Ние искаме, казва той, да прибавимъ и „безплатно“. Знаемъ, че въ нѣкои училища учителитѣ се издържатъ като се взематъ пари отъ децата. Но тая система е непрактична; защото много родители едвамъ могатъ да прехранватъ и обличатъ децата си и не сж въ състояние да плащатъ за образованието имъ. За това децата имъ оставатъ не образовани. За туй азъ предлагамъ да се приеме принципа въ сжщата му форма, която му сж дали мждри хора и която на френски гласи „образование задължително и безплатно“ (education obligatoire et gratuite).

По въпроса за Горна камара и Стояновъ, както и по вechето народни представители, се опасява да не извика тя негодувание въ маситѣ, защото както се предлага, изгледва сенатътъ да бжде едно привилигеровано учреждение. Това ще накърни народната воля. Цѣлиятъ свѣтъ знае, казва той, че всикчи, което има нашиятъ народъ, освенъ свободата си, която дължи на царя Освободителя, — всичко си е спечелилъ самъ. Ако има училища, самъ си ги построява и поддържа; ако има народна черкова, самъ си я е добилъ, а не му сж я добили архиереи и личности. Ималъ е единство, което Берлинскитъ трактатъ е развалилъ и ко-

ето той пакъ ще си достигне. Причината да се яви сенатъ другаде е, че тамъ съществуватъ съсловия, като аристократи и др. Тѣ не сж искали да бждатъ наедно съ народа, съ плебитѣ и се отдѣлили въ друга камара. Но ние нѣмаме такива съсловия.

Трѣбва да се признае, че въпросътъ за Сената или Горна камара не е билъ нито защитенъ, нито представенъ достатъчно ясно, за да може да се разбере, че една горня камара, изборна, при единъ по-голямъ цензъ и отъ компетентни хора, можешо да бжде и ще бжде едно извънредно полезно учреждение и у насъ, както въ днешно време е въ всички стари и нови републики въ Европа.

Известно време С. бѣше управляющъ на министерството на правосъдието и председателъ на една кодификационна комисия. Въ 1887 г. той бива назначенъ повторно за председателъ на касационния сждъ, постъ, който той занимава до смъртъта си, 1895 г.

* * *

Не трѣбва да се отмине безъ внимание и професорството му на Юридическия ф-тъ въ нашето Висше у-ще.

Литографиранитѣ лекции на Хр. Стояновъ сж обръщали и обръщатъ внимание по своята системность, ясность, точность и по засегнатитѣ научно въпроси отъ нашето обичайно право. Между друго, нему се дължи изказаното първи пжтъ учение за юридическия характеръ на нашата челядна задруга. Стояновъ гледа на тѣзи задруга като на юридическо лице, между друго, той обосновава своята мисль съ обстоятелството, че челядната задруга или семейна община е ядката на по-нататкъ развититѣ организации: окржгъ, областъ и държава.

И при първото ми срещане съ Стоянова и при всички последвали свиждания и разговори, азъ съмъ извлѣкълъ впечатлението, че той бѣ една блага душа, една любезна фигура, въ много случаи единъ човѣкъ, който привлича съ своята прямота и сърдечность. Неговитѣ свѣтли очи, високо чело, пронизателенъ погледъ, сладка дума, приветливо държане съ младитѣ, не можаха да не му печелятъ симпатитѣ на тѣзи, които го приближаваха и опознаваха.

Не въ този бѣгълъ очеркъ може да се очаква едно критическо разглеждане магистратската и юридическа деятельность на юриста, който дълги години занимава най-високата мѣсто въ сждебната иерархия у насъ. Отъ събранитѣ, обаче, отъ мене данни изляза, че Стояновъ и тукъ, на магистратския столъ, е проявявалъ сжщото благородство, сжщитѣ здрави погледи и безкористие, които отличаватъ достойния български сждия.

Като общественикъ, Стояновъ заслужи и въ Цариградъ, и въ Букурещъ и въ София.

„Оберъ шоптъ“ бѣше обичанъ въ софийскитѣ срѣди и умѣстно, твърде умѣстно, улицата, въ която той е живѣлъ, отъ столичния градски съветъ е наречена съ негово име.

Не въ този бѣгълъ очеркъ може да се очаква едно критическо разглеждане магистратската и юридическа деятелностъ на юриста, който дълги години занимава най-високата мѣсто въ сждебната иерархия у насъ. Огъ събранитѣ, обаче, отъ мене данни излазя, че Стояновъ и тукъ, на магистратския столъ, е проявявалъ сжщото благородство, сжщитѣ здрави погледи и безкористие, които отличаватъ достойния български сждия.

Като общественикъ, Стояновъ заслужи и въ Цариградъ, и въ Букурещъ и въ София.

„Оберъ шоптъ“ бѣше обичанъ въ софийскитѣ срѣди и умѣстно, твърде умѣстно, улицата, въ която тей е живѣлъ, отъ столичния градски съветъ е наречена съ негово име.

Проф. С. С. Бобчевъ

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРИ ЮРИСТИ

IV. Петъръ Василевъ Оджаковъ

(Роденъ въ Лѣсковецъ 1834 — умр. 31. VII. 1906 г.)

Единъ горещъ родолюбецъ, единъ скиталецъ общественикъ, единъ ревностенъ изследователъ на народното обичайно право, единъ несполучливъ въ живота несретникъ юристъ.

Ето въ нѣколко думи характеристиката на Петра Василева Оджаковъ.

Орисницата го погва още отъ млади години и куди по разни краища на далечна чужбина. Любознателенъ по природа, жаденъ за наука, той е билъ, дето случай му се представи: ту въ Галацъ (Румѣния), ту въ Бѣлградъ, ту въ Нови-садъ, ту въ Карловци (Сремъ), ту въ Виена. Най-после той се спира и засѣда въ Одеса. И на 1857 г. той сполучва да свърши правнитѣ науки въ Новоросийския у-тъ. Но одисеята на неговитѣ просвѣтни скитничества не се свършва.

И следъ това скиталецътъ, сега правникъ, пакъ тръгва по разни български и небългарски краища. Защо се скита той? — Какво дири? На какво е могълъ да посвети своитѣ правни знания той, юристътъ отъ Новоросийския у-тъ? Можелъ ли е да намѣри поприще за правна деятельность въ една абсолютно безправна страна, каквато е била тогазъ поробена България?

Но правникътъ не се отчѣйва. И какво можеше да направи той, освенъ да донесе жѣра на своето родолюбие, свещенния огънъ на своитѣ знания и на своята будностъ, въ пспрището на народенъ учителъ. И почва учителско служене въ Лѣсковецъ, Плѣвенъ, Тръвна, Галацъ и, най-продължително, въ българска Бесарабия, особено въ Комратъ. Тукъ той спомогва да се уреди едно образцово българско у-ще, което добило названието висше и създава доста културни сили за она край.

Горещото му родолюбие го бѣше сближило съ патриарха на бѣлг. революционна мисълъ и публицистика Г. С. Раковски, на когото той сътрудничи въ „Българска Денница“,

издавана въ Нови-садъ. Той е причастенъ и въ нѣкои отъ освободителнитѣ движения у насъ.

Просвѣтителната деятелностъ на Оджакова се изразява още въ редица учебници и други книги, едни издавани отъ Хр. Г. Дановъ, други отъ самия него и трети отъ Славянското бжготворително общество „св. Кирилъ и Методи“ въ Одеса. Нека се прибави тукъ, че той до освобождението пише редица статии и дописки въ рускитѣ вестници („Русскій мѣръ“ на генералъ Черняева, Одески Вестникъ, цариградския вестникъ, „Право“ (Ив. Найденовъ) и въ цариградското сп. „Читалище“.

Войната за освобождението заварва Оджакова все още не окончателно установенъ, все още скиталець и дирящъ какъ и де повече да послужи на народното дѣло. И сега той се явява съ онази скромностъ, която го отличава презъ цѣлия му животъ. Какво могатъ да бждатъ полезни въ време на руско-турската война българскитѣ просвѣтени сили? Трѣбвахъ най-напредъ преводачи и улжтвачи, единъ видъ съветници при рускитѣ коменданти на разни военни части. Такъ визъ интелигентни български сили се появиха, придружиха рускитѣ всйки и принесоха голѣми услуги. Къмъ тѣхъ се присъедини и юристътъ Петъръ Оджаковъ. Той изпълни своя дългъ до край.

* * *

Въ освободена България нѣкакъ си пакъ неповѣрва на Оджакова. Наистина, за едно кратко време той зема службата главенъ прокуроръ при В. Кас. Сждъ; но за едно кратко време само, а следъ това ние го срещаме като членъ на окр. сждъ, мирови сждия. . . дори въ нѣкои затжитени краища. Известно време, къмъ края на живота си той става адвокатъ.

На какво да се отдаде тѣзи несрета и несполука, това скиталчество, това неустановяване въ едно мѣсто, това ненапредване въ попришето, неизпжкването, което не заслужваше юристътъ Оджаковъ.

Да, щастието не се усмихва еднакво на всички смъртни, даже и когато тѣ сж голѣми таланти. Малко ли дарби, дадени свихе, развити, годни за широка деятелностъ се потулятъ, даже умѣртвяватъ отъ случайноститѣ и жестокоститѣ въ живота! Трѣбва да се прибави, обаче, тука и нѣкоя и друга характерна черта отъ индивидуалността на Оджакова. Въ природата на този човѣкъ имаше елементи, които го празѣха нѣкакъ си неудобенъ за срѣдитѣ, въ които той се проявяваше. Той нѣмаше способността, много важна въ живота, „да се приспособява“. Да! Не умѣше той никакъ да се приспособява. Напротивъ, сѣкашъ той притежаваше дарбата да се сблъсхва съ тѣзи, отъ които за-

вистше неговото „напредване“. Скитанията, ранните патии и неуспѣхъ въ живота бѣха засилили до крайност неговия критицизъмъ, взелъ насока на постоянно борчески. Той не е доволенъ отъ правото, когато въ него нѣма правда. Той не е дозрелъ отъ хората, когато вижда въ тѣхъ д най-малки прояви на несправедливостъ. Той не може да се въздържи и да не избухва и противъ равни и противъ началство при разни неприятни нему случки и много пжти тѣзи избухвания се проявяватъ въ доста остри и обидни за лицата форми, тѣ компрометирватъ, така да се рече, положението и деятелността на правника.

Оджаковъ, сѣкашъ, не знае условноститѣ въ живота. Животътъ не гали тогосъ, който съ строгостта на честността издига своята критическа глава и не жали никого. Оджаковъ не се мири съ срѣдата, въ която живѣе. И срѣдата не се мири съ него и животътъ не го щади. Тѣзи трагични противоречия, може би, не биха сломили единъ силно дисциплиниранъ умъ, единъ характеръ, единъ голѣмъ талантъ. Но Оджаковъ види се, не е могълъ да запазва равновесие въ борбата съ действителния животъ. Отъ тукъ честитѣ жизненни урви и завои, които преживява; отъ тукъ все посвече и повече голѣмото му отстранение отъ централни мѣста къмъ периферията на живота.

Много пжти ние го срѣщаме въ борба съ духовни и съ свѣтски голѣмци, борба за правда, за справедливостъ. Той се бори противъ нѣкой владика и други духовни лица, защото тѣ не зачитали канонитѣ или криво ги тълкували и прилагали. Той не одобрява мѣрките имъ: не само не ги одобрява; той вика противъ тѣхъ. Защо, пита той, не допускате смѣсеня бракъ между православна и инославенъ? Защо вие не се съгласявате да стане бракосъчетание на православна българка съ католикъ, който е приелъ миропомазване и, следователно, истжпилъ е вече въ лоното на православната черква? Защо вий съ запретаването на редица бракове карате православнитѣ християни да живеатъ въ конкубинатъ, да извършватъ специаленъ нѣкакъвъ граждански бракъ на българска почва съ контракти, много отъ тѣхъ завѣрени по нотариаленъ радъ? Неговитѣ шумни протести прехвърлятъ Русе, дето напоследкъ живѣе, достигатъ до София, донародното представителство, което се занимава съ този обшественъ „размирникъ“.

Но така или иначе, а Оджаковъ не найѣрва едно умиряване, успокояване и удовлетворение въ живота. Тука не е дума за материалното му състояние, което не бѣше бедственно. Много пжти той си казваше: виждамъ, че „язикъ мой врагъ мой, но не мога и не мога да гърпя неправди въ правото, безредие въ правова страна“.

* *

Заслугитѣ на Оджакова въ областѣта на обичайно-правната ни книжнина сж много голѣми и не достатѣчно оценени. Ачъ сѣмъ изтъквалъ тѣзи заслуги не единъ пжтъ.

Още въ 1867 г. далматинецѣтъ д-ръ Валтазаръ Богишичъ печата по хърватски своитѣ „Правни обичаи у словена“ стр. 196+16. И тамъ той посочва на П. В. Оджакова като съобщителъ изъ България на народни юридически обичаи. Въ всички отдѣли на тѣзи своя книга Богишичъ следъ единъ анонименъ и много важенъ съобщителъ на бѣлг. юрид. обичаи въ виенския „Моргенъ Блатъ“ (Morgen Blatt № 234 отъ 1864 г.), използва изключително подробнитѣ сведения на Оджакова. Благодарение на тѣзи сведения, рускиятъ етнографъ Владимиръ Майковъ още въ 1871 г. изгаде малката книжка „Юридическій бытъ болгаръ“, Москва. По този начинъ Оджакова може да се каже, е виновника да се заговоритъ тѣи рано за бѣлг. обичайно право.

По късно се появява на хърватски Богишечевия, „Сборникъ на сегашнитѣ правни обичаи у южнитѣ славяни“ (Sbornik sabasnjih obicaja u Juznih slovena) стр. 614. Въ този „Сборникъ“, издаденъ въ Загребъ отъ многозаслужилата Югославянска Академия на Наукитѣ и Художествата, добре оцененъ отъ тогавашната етнографско-правна критика, нке срещаме две български имена, имена на съобщители на бѣлг. юрид. обичаи: Петъръ Оджакова и народния учителъ Стефанъ Захариевъ отъ Татаръ-Пазарджикъ. До като, обаче, Захариевъ дава отговори само на нѣкои въпроси на Богишечевата програма, Оджакова не се уморява да дири и да даде отговори по всички въпроси, отговори, напечатани въ поменатия „Сборникъ“.

Оджакова прави нѣщо повече. Той превежда Богишечевото „Упжтвине“ и го издава по български въ 1874 г. подъ насловъ: „Упжтване за описване правовитѣ обичаи, които живѣятъ у народа“. Това „Упжтване“ Оджакова по-пѣтостя съ свои оригинални бележки и побългарявания, които и до сега оставатъ не малоцененъ приносъ за обичайно-правната ни наука.

Приноситѣ на Оджакова (и на Захариева) добиха толкозъ по-голѣма цена, когато обеимистиятъ сборникъ на Богишича, недостжпенъ и поради хърватския езикъ, на който бѣше издаденъ, се съкрати значително и въ едно вѣщо издание по френски се появи на бѣлг. свѣтъ. Това бѣше книгата на Федоръ Демеличъ — „Обичайното право на южнитѣ славяни споредъ издирванията на Богишича“, Парижъ 1876 г.

Туй съкращение се обнародва по руски въ „Юридически Вѣстникъ“ въ 1876 г. и въ отдѣлни отпечатѣци въ пре-

водъ на В. Гацевичъ „Обычное право южныхъ славянъ по изслѣдованіи д-ра Богишича“, сочинение Федора Демелича, Москва 1879 стр 130.

*

Следъ освобождението, пакъ Оджакъвъ е, който първи продължава да внася своето рало изъ целината на юридическия битъ у насъ. Въ 1879 г. той почва въ Русе издаването на едно повремено списание, наречено „Древна и нова България — книжовникъ историко-наученъ, съдебно-правни и политико-общественъ“. Отъ него сж излѣзли нѣколко броя. Въ туй списание той се провъзгласява за демократъ и гълчи всички, които развращаватъ младото ни общество въ политическото му възпитание. Едно следъ друго подиръ това, Оджакъвъ печата „Обичайно наследствено право“ 1885, Русе, стр. 231; „Касаціонно съдебно ръководство къмъ временнитъ съдебни правила“, Русе, стр. 41; въ 1893-1894 г. той пише и издава една „История на българското право“. Въ търновското повремено списание „Трудъ, той печата „Стари български закони“, заети отъ издадения по-рано трудъ на московския професоръ А. Павловъ. Въ „Юридически Прегледъ“, особено год. 2 и 3, той печата редица статии за обичайното право и изъ съдебната практика.

Много основателно О. критикуваше безогледното превеждане у насъ на чужди закони и некритичното имъ прилагане на българска почва. Той не разбираше какъ е възможно да се кодифицира българското наследствено право, безъ да се взематъ подъ внимание бълг. юрид. обичаи. А това се обясняваше много лесно. Да събирашъ обичаи, да ги проучвашъ и да вадишъ отъ тѣхъ законодателни постановления съобразно съ народния битъ е много тежка работа. А другиятъ начинъ на законодателствуване бѣше много лесенъ: правеждай както можешъ, внасяай въ Н.С. и... ето ти закони! ... Въ критицизма си О. отиваше до крайности: той бичуваше слабости и недостатъци безцеремонно, както това прави единъ вестникарь, както не подобава на единъ ученъ. По тозъ начинъ много се вредѣше и уронваше научния характеръ на работитъ на историко-правника.

Много справедливо той изтъкваше думитъ заети отъ руския лѣтописецъ Нестора: „На совѣсти и древнихъ обичаяхъ основывалось правосудіе“ и отъ Монтезкьо: „Законътъ на Атина не може да бжде законъ на Римъ“. Той изтъкваше често и народната пословица „Въ старо село новъ обичай не бива“.

Изучаващъ на живота и деятельности на Оджакъва, трѣбва да се взре въ неговитъ трудове, като изостави на страна неговата закачливостъ, свадливостъ и предизвикател-

на вестникарщина, за да види колко О. е билъ правъ, като се сърди на българския законодател, дето е толкозъ пренебрежителенъ къмъ колективната правна съвестъ на народа. Особено той бѣше възмутенъ отъ новия законъ за „наследството“, който по-рано бѣше напечатанъ въ проектъ и извика неговото съчинение — „Обичайно наследствено право“. Той посочи въ своя трудъ неправдитѣ, които биха последвали, ако се приеме този законопроектъ, както бѣше преведенъ отъ френски и италиански. И когато той стана законъ, Оджаковъ не се умори да изтъква навсѣкжде, дето му се паднѣше случай всички онези наредби, които отиваха въ разрѣзъ, съ народния правогледъ по наследването и завещанието.

И този правоборецъ, който дирѣше правдата въ правото, не се умори до края на живота си да дири и препоръчва прилагането на тази правда. Вече 70 годишенъ, той търсѣше случай да каже думата си и се обръщаше за това къмъ нашитѣ юридически списания, между които той намѣрваше най-голѣмо гостоприемство въ „Юридически Прегледъ“. За да каже думата си, той си даде трудъ да дойде въ София на конгреса на българскитѣ правници. (1905.)

Каквото и да се казва за Петъръ Василевъ Оджаковъ, той заслужи твърде много на българската обичайно-правна наука и неговиятъ ликъ, като единъ отъ първитѣ български юристи, не може да не се постави редомъ съ най-много работилитѣ и заслужили.

Юлий, 1930. г.

Проф. С. С. Бобчевъ.

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРСКИ ЮРИСТИ.

V. Д-ръ К. Стоиловъ.

(Род. 1853, умр. 1901 г.)

Единъ много голѣмъ юристъ, както и единъ отличенъ общественникъ, държавникъ!

Д-ръ К. Стоиловъ обърна внимание върху себе си веднага съ встъпването си въ сѣдебната кариера, за която той бѣше приготвенъ въ Хайделбергския у-тъ. Той бѣше проникнатъ отъ трезвитѣ идеи на философията на правото и юриспруденцията. Той държеше, че правдата въ правото е същественото и че формалноститѣ трѣбва да се допускатъ и строго пазятъ само до толкозъ, до колкото това е необходимо за ограждане истинскитѣ интереси на правораздаването. Отъ членъ въ Пловдивския областенъ (губернски) сѣдъ, въ 1879 г. д-ръ К. Стоиловъ бива премѣстенъ отъ руската окупационна власть за председателъ на Соф. областенъ сѣдъ. Въ това си качество той добива правото да бжде народенъ представителъ въ Учредителното събрание на България, което изработи Търновската конституция.

И тука, въ българската конституанта, Стоиловъ блѣсва веднага като звезда отъ първа величина. Той блѣсва при разискванията по всички въпроси, въ които се засѣга правото въ широкия смисълъ на думата. Той издига най-напредъ гласа си за останалитѣ въ неволя българи отвѣдъ Рила и стоварва единъ силенъ ударъ върху главитѣ на европейската дипломация за нейната крайно несправедлива постѣпка въ Берлинъ, дето цѣлокупниятъ организъмъ на С. Стефанска България се разрѣза на късове. Тѣзи масторска речъ на Стоилова остана паметна. Тя проникна въ душигѣ и умоветѣ не само на присѣтствующи, а и на отсътствующи българи на длѣжъ и на ширъ, дето живѣе българско племе. Все въ Учредителното събрание Стоиловъ издигна гласа си съ една дълбокомисленна и сладкодумна речъ, за защита на единството на българската черкова.

Юристътъ Стоиловъ обърна внимание на себе си не само като блѣскавъ парламентски ораторъ, но още и като разуменъ политикъ и родолюбивъ общественникъ. Следъ избора на

князь Александъръ той бѣ избранъ въ състава на мисията, която имаше за задача да съобщи на българския князь за негова изборъ. Князь Александъръ се срещна съ Стоилова, оцени веднага неговото достоинство, взе го съ себе си за да обиколи европейскитѣ дворове и го опредѣли за свой частенъ секретаръ. Въ това си качество и като началникъ на политическото отдѣление въ двореца д-ръ К. Стоиловъ упражни силно и благотворно влияние при първитѣ стѣпки на княза и на първитѣ правителства въ България. Нѣма две мнения, че Стоиловъ, ако и приятел на нѣкои отъ виднитѣ водители на консервативното течение, никога не действуваше пристрастно и лицепривно. Напротивъ, неговата обективност и коректност бѣха забелѣзани и признавани отъ всички.

Съединението на южна България съ Княжеството завари Стоилова като се обучаваше въ Шуменъ въ военното дѣло. И той, като воененъ, взе участие въ сръбско-българската война, — тѣжна страница отъ най раннитѣ сръбско-български отношения следъ освобождението на България.

Следъ презрата (1886), при който князь Александъръ се отстрани изъ България, Стоиловъ е въ една нова мисия отъ извънредно важенъ държавенъ характеръ. Той заминава наедно съ Д. Грековъ и К. Калчевъ да дири князь за България. И го намѣри: Фердинандъ Саксъ-Кобург-Готски. Голѣми усилия употреби Стоиловъ за да достигне приемането на неговата кандидатура отъ Народното събрание. На чело на управлението като регентъ, а по-късно, следъ идването на князь Фердинанда, като министъръ-председателъ застана Стефанъ Стамболовъ, единъ смѣлъ умъ, една силна воля, една твърда рѣка. Русия бѣше противъ избора на князь Фердинандъ. Турция и другитѣ велики държави сѣщо така не припознаха избрания държавенъ глава на България. Бидейки въ крайно русофобско увлечение, Стамболовъ, ако и искрено да желаше едно помирение на княза съ Русия и признаването му отъ другитѣ държави, не можеше да постигне това. Не му вървахъ.

Стоиловъ се явява като министъръ на правосъдието, подъ министъръ-председателството на Стамболова (1888 г.) и една отъ първитѣ му работи бѣше да приготви и да внесе въ Народното събрание законопроектъ за Наказателенъ Законъ. Съ голѣма любовъ младиятъ министъръ на правосъдието се опита да защити своя законопроектъ. Единъ членъ отъ този законопроектъ (157) послужи неочаквано за неговата отставка. Този членъ гласѣше „Който хвали или оправдава престѣпление или тогози, който и за дето е извършилъ това престѣпление, наказва се съ лекъ тъмниченъ затворъ до една година“. Нѣколко народни представители възставатъ противъ този членъ. Тѣ искаха отхвърлянето му. Въ

туй поведение Стоиловъ вижда насочено противъ него известно парламентарско течение. Най-напредъ той отговаря спокойно, но предизвиканъ, той енергически заявява:

„При приготвяне на законопроекта, азъ съмъ го сравнявалъ и съ други закони. Мога да ви увѣря, че той е най-свободолюбивия, който съществува въ образованитѣ държави, дето се защитава свободата не само на Народното събрание, но и на частния животъ. Следователно, тоя упрекъ, че законътъ билъ строгъ, не ме никакъ докача. И въобще, азъ искамъ да ви кажа, че за приемането на този законъ нѣмамъ никакъвъ интересъ — ако щете приемете го; азъ се намѣрвамъ на министерския столъ противъ моята воля. Това, вѣрвамъ, мнозина представители го знаятъ; но веднажъ съмъ се намѣрилъ тука, азъ трѣбва да правя това, което мисля, че е най-добре за България. Ако щете приемете го, ако щете отхвърлите го. Азъ ще бъда доволенъ ако го отхвърлите, защото ще ми бжде драго да излѣза и да се ползвамъ отъ свободата на единъ гражданинъ. Но не приемамъ да се прави упрекъ на една работа, въ която сж работили 10—12 души отъ най-добритѣ наши сждии. Не приемамъ една такава работа да се подозира въ партизански съобръжения. Членътъ, който се разисква, освенъ въ закона за печата, който е приетъ отъ васъ, съществува и въ всички други законодателства. Действително, може този членъ криво да се приспособява, ала това е работа на сждилищата. Не само у насъ, но и въ най-съвършеннитѣ държави по нѣкой пжтъ законитѣ криво се приспособяватъ, ала за това министрътъ не може да бжде отговоренъ“.

Болшинството отхвърля тоя членъ. Стоиловъ оттегля законопроекта. Подиръ нѣколко дена той наедно съ Начевича подава отставка отъ кабинета. Отъ тѣзи 1888 г. до 1894 г., когато падна Стамболовъ и го замѣсти самъ Стоиловъ, този последниятъ се посветява на адвокатска професия. Къмъ това време принадлежи неговата защита на г-жа Ек. Каравелова и горешата пледоария въ качеството му на защитникъ на митрополита Климента, осъденъ подъ натиска на партизанска политика отъ първа и втора инстанция. Стоиловъ се явява въ Касационния сждъ за да поддържа касационната жалба на митрополитъ Климента.

Най-напредъ, следъ пледоарията, В. К. сждъ се съгласилъ да се касира решението, но отложилъ прочитането на резолюцията за другия денъ, когато се изнесла съвсемъ противоположна резолюция. Въ дневника на Стоилова отъ 9. II. 1894 г. въ първия избликъ на своето възмущение той пише: „Знаехъ безхарактерността и подлостъта на наши сждии, но че тѣ сж паднали толкова низко, непредполагахъ. Позоръ за правосъдието!“ И отъ този моментъ Стоиловъ счелъ за себе

си недостойно да пледира предъ този сждъ и до края на живота си не се яви предъ него.

Този моментъ отъ адвокатската деятелност на Стоилова заслужва внимание. Въ едно писмо (15/27. II. 1894 г.), писано до г. Пегко Тъпчилещовъ, въ Лондонъ, ние срещаме една любопитна страничка отъ психологията на Стоилова и възгледитъ му по това прочуто дѣло, образувано противъ достойния български иерархъ на търновската епархия. Стоиловъ казва въ писмото си:

„Въпросътъ ти, защо съмъ приелъ да защищавамъ митрополитъ Климента, ми се видѣ страненъ. Отговорътъ ми е: 1. защото трима отъ четиритѣхъ синодални владыци, ме молиха да сторя това; 2. защото водѣхъ едно право дѣло; 3. защото като човѣкъ и адвокатъ азъ считамъ за свой дългъ да защита единъ гражданинъ, онеправданъ и злоупотрѣбенъ по единъ най-възмутителенъ начинъ и 4. защото моето минало ми налага за дължност да защита докачената ни православна черква и опозорения санъ на единъ кириархъ на тѣзи черква. Ако Високопреосвещениятъ Климентъ е извършилъ нѣкое престѣпление въ минали времена, защо не го сждиха тогава, а сега, сждягъ го за една християнска проповедъ, държана въ черковата. позорятъ го и го скандализиратъ. Що се касае до дѣлото: прокурорътъ (на В. К. Сждъ) даде заключение, че трѣбва да се касира, защото има сжществени нарушения. Сждътъ се оттегли на съвещание и остана съгласенъ да го касира, като отложи прочитането на резолюцията за сутринята. Научава се правителството, стѣгатъ ги и на другия день произнесе съвсемъ противоположна резолюция. Всички сж възмутени. Това показва колко долу е паднало отечественното ни правосудие. Защитата, както ти писахъ и по-преди, изпълни задачата си по единъ блестящъ начинъ.“

Следъ падането на Стамболова и поемането на властта отъ Стоилова (19 май 1894 г.) той се ограда съ другари министри, съ които можеше да работи: 1. за да извади България отъ тежкото положение, въ което се намѣрваше въ всички отношения и 2. да уреди международното положение на князь Фердинанда, неприпознаванъ отъ никоя държава, като го помири преди всичко съ Руския дворъ. Стоиловото правителство постигна това съ голѣми усилия. Една депутация, начело съ митрополита Климента и председателя на Народното събрание Теодоръ Теодоровъ, още презъ м. юлий 1895 г. можа да убеди Николай II, който наследилъ бащъ си Александъръ III (ноември 1894 г.), да се тури край на руско-българското недорозумение. Преговоритъ доведоха до това, щото рускиятъ царъ се съгласи даже да стане кръстникъ на престолонаследника князь Бориса и той премина въ лоното на православната черква

(2.II.1896 г.). Отношенията съ Русия се възстановиха. Турция и великите държави припознаха князь Фердинанда.

През време на Стоиловото министър-председателство, което трая пет години (19.V. 1894 до 14.I. 1899 г.) може да се каже, че България направи една грамадна повратна стъпка въ подобрене на вътрешна и външна политика, при водането на която отечественитѣ интереси бѣха господствующе начало. Въ това време се сключиха международни конвенции, за каквито се отричаше правото на България, по законодателенъ редъ се приеха Наказателенъ законъ (1896 г.), Гражданското и Углавно сждопроизводство (1897 г.), Търговския законъ, безъ да говоримъ за редъ други малки и голѣми законодателни актове по сдебното, финансово, просвѣтно и др. ведомства.

Стоиловъ се оттегли отъ министерството въ това време, когато имаше една грамадно болшинство въ Народното Събрание. Отставката на Стоилова, дадена въ първата половина на януарий месоць 1899 г., ще остане въ лѣтописитѣ на българското конституционно управление като единъ исторически и паметенъ актъ. Стоиловъ и неговитѣ другари забелязваха, че Държавниятъ Глава почва да се отнася не много дружелюбно къмъ своето правителство. Какви бѣха съкровениитѣ причини на князь Фердинанда мжно можеше да се долови. Можеше да се твърди, че голѣмата сполука на Стоиловото правителство при сключване договора за откупване железницитѣ на българска територия, прекарването на този договоръ презъ Народното Събрание, както и договора за новъ заемъ, сключенъ при твърде благоприятни условия заздравяваха едно сигурно положение на българското народно стопанство и на финансиитѣ. Вънъ, обаче, отъ шума, който подигна тогавашната опозиция, Стоиловъ се огорчи много отъ това, че негови нѣкои привърженици, начело съ Константина Величкова сжщо така се обявиха противъ и този последниятъ подаде отставка. Като съгледваше, че самиятъ князь не одобрява безрезервно сдѣлките, а Стоиловъ по никой начинъ не желаше да пристъпи къмъ изпълнение на договори, за които липсваше единодушието между него и Короната, той реши да се оттегли съ достоинство отъ властта. Така, той казваше, ще се даде възможность на едно ново правителство, съставено отъ опозицията, да отхвърли сключенитѣ договори, ако това ново правителство ги намѣри лоши за страната.

Крайно характеренъ е епизодътъ въ Дворецъ на 2 януарий 1899 г. въ време на традиционната вечеръ за новата година, епизодъ при който ставаше ясно неразположението на Княза къмъ Стоиловото правителство. Събрани бѣха въ Двореца чуждитѣ представители и министритѣ съ нѣколко висши чиновници. Когато се явява въ салона, дего бѣха

наредени отъ една страна чуждитѣ представители, а отъ друга — министритѣ, Князътъ, следъ кимане на глава на лѣво и на дѣсно, приближава се и се ржува съ чуждитѣ представители, откакъ размѣнява нѣколко приветствени думи съ дипломатическия доайенъ. Следъ това, той се обръща къмъ своитѣ министри, наредени по редъ на Конституцията, вири високо глава, хвърля пренебрежителенъ погледъ, приближава се до министъръ-председателя, комуто подава ржка съ присторена любезность и размѣня съ него нѣколко думи. Следъ това, той изгледва другитѣ министри и, безъ да се спре при тѣхъ, безъ да се ржува, както други пжтъ, отминава къмъ салона, дето бѣше трапезата*).

На трапезата Князътъ става и произнася тостъ за здравето на държавнитѣ глави, представени на вечерята. Отговаря доайена на дипломатическото тѣло съ тостъ за здравето на Княза, на Княгинята, Княжеския Домъ и Българския народъ. Следъ това Князътъ, по установения обичай, държи тостъ на български за българския народъ. Други пжтъ на този княжески тостъ отговаряше министъръ-председателътъ, но за очудване на всички, сега Стоиловъ стои мълчаливъ на трапезата и гледа наведенъ. Дипломатитѣ, знаещи установения въ тоя случай редъ, гледатъ къмъ Стоилова, обаче тѣй не дава никакъвъ знакъ, че има намѣрение да отговаря. Князь Фердинандъ въ нетърпение, изглежда намръщено Стоилова, който си намѣрва работа около овозията, сложени на трапезата. Когато Князътъ вече разбира, че Стоиловъ е разсърденъ, дава знакъ за ставане и всички следватъ примѣра му.

Следъ малко между Стоилова и Княза насаме, въ зимната градина на двореца, става едно обяснение отъ 20 минути. Стоиловъ отпосле разказалъ на колежитѣ си какво се е случило. Князътъ му рекълъ, че Стоиловъ нарочно му причинява неудобство. Стоиловъ отвърналъ: „Вие зивете по добре отъ менъ етикецитѣ, ала не ги изпълнявате. Всѣки благовъзпитанъ човѣкъ, когато мани гости въ къщата си, длъженъ е да ги поздрави, а тая вечеръ вие не постъпихте тѣй съ министритѣ си. Вий ги отминахте, като че сж ваши слуги“.

Князътъ казалъ, че не искалъ да сжърбява, но понеже часътъ билъ напредналъ, той нѣмалъ възможность да се бави повече. Той прибавилъ „Увѣренъ съмъ, че вашето поведение нѣма да се одобри и отъ дипломатитѣ, които останаха зачудени, дето вие се отнесохте тѣй пренебрежително къмъ тоста на своя Князь“.

*) Подробности за този епизодъ, се намѣрватъ въ брошурата на Мих. Маджаровъ „Последнитѣ години отъ живота на Стоилова“. Той е приведенъ още и въ книжката на Ив. П. Плачковъ — Д-ръ К. Стоиловъ. Животъ и обществена дейность. 1930. Книгоизд. „Древна България“.

Стоиловъ не останалъ длъженъ на този упрекъ:

„Не зная, рекълъ той, какво е мнението на дипломатитѣ за моето поведение, но видѣхъ тѣхното зачудване, когато вие приемате защитѣ министри безъ да имъ подадете ржка.

Дванайсеть дни следъ тази случка, както се каза, Стоиловъ не бѣше вече министъръ-председателъ и новото правителство бѣше съставено отъ единъ кабинетъ — Грековъ и Радославовъ, като представители на народно-либералитѣ и либералитѣ. Новиятъ кабинетъ не изпълни договоритѣ на Стоилова, за които се дълго и безвъзвратно каяха не следъ много.

Стоиловъ, въ опозиция въ продължение на 2 години, се посвечи изключително на ржководене Народната партия, която бѣше съставена въ началото на неговото управление отъ съединиститѣ въ южна България и умѣренитѣ елементи, събрани около Стоилова и Григоръ Начевича. Може да се каже, че партийното ржководство на Стоилова бѣше въ всичко това време образцово, както бѣше списванъ и издаванъ образцово и органа на партията. в. Миръ.

Стоиловъ се яви като защитникъ на в. „Миръ“ по една статия, писана съ известни натяквания противъ Княза, статия озаглавена „Той е доволенъ“. Стоиловъ не бѣше писалъ тази статия. Обаче, той заяви, че е напълно съгласенъ съ политиката на вестника, че се солидаризира съ неговото съдържание и, че когато потрѣбва той участвува въ неговото редактиране.

Защитата на Стоилова предъ Окржжния Сждъ бѣше блѣскава речъ, която заслужва, както повечето речи на Стоилова, да влѣзе въ една „Христоматия на сждебно и парламентарно красноречие“. За жалость, Стоиловъ не пишеше и не даваше за обнародване своитѣ речи и тѣ, освенъ парламентскитѣ, не сж печатани никжде, за да можемъ да възпроизведемъ тука поне нѣкои отъ неговитѣ трезвенни, дълбоко обмислени и напълно риторски, въ нвй-добрия смисълъ на думата, изрази и мисли, които той е изказвалъ при разни случаи.

Стоиловъ бѣше единъ голъмъ сждебенъ, както и голъмъ парламентски ораторъ.

Стоиловъ бѣше единъ отъ онези държавници, които съ дълбокия усетъ за нуждитѣ въ важни политически моменти съсредоточаваше и дълбокото чувство на родолюбие и много пжти на самопожертвувание.

Стоиловъ бѣше единъ отъ снети високополезни народни дейци, които се раждатъ и отрасватъ твърде рѣдко въ една страна. Навсѣкжде той поставяше по-високо отъ всичко достоинството на длъжността си и треперѣше надъ служебната и лична своя честь толкова, колкото и надъ

интереситѣ на Отечеството и Държавата. Така той спечели уважението не само на приятели, но и на противници, не само на свои, но и на чужди.

Въ юриспруденцията той никакъ не се придържаше о казуистика, която много пжти превръща професията въ механическа; той дирѣше философията на правото и него интересуваха много повече правнитѣ първооснови и първоначала, отколкото казуистичнитѣ и фактични пребулии.

Стоиловъ се възмушаваше страшно отъ всѣко некоректно поведение на противника му адвокатъ и отъ всѣко явно несправедливо решение или пречалено жестока въ углавнитѣ дѣла присжда. Въ обикновеното правосъдие, той не разбираше, че сждията въ своята строгостъ quand même принася полза на дѣлото на правосъдието. Той искаше отъ адвокатитѣ колеги коректностъ, честностъ и носене високо знамето на адвокатската етика, а отъ сждитѣ той искаше мждростъ, обективно, но и хуманно отнасяне, при известни конкретни условия къмъ престжпници, които подпадаха съвсемъ случайно подъ ударитѣ на закона и за които не можеше да се каже нито че сж престжпни типове, нито—развалени души.

И като човѣкъ, надаренъ отъ Бога съ благъ и дженглемениски характеръ; и като гражданинъ, който сжпни толкова своитѣ права и длѣжности, колкото и тия на съгражданитѣ си; и като челядникъ, който туряше строгия християнски моралъ въ основата на домашното си битие—въ всички тѣзи случаи Стоиловъ бѣше примѣренъ.

И, ако има нѣщо трагично въ този хубавъ, свѣтълъ и драгоцененъ животъ, то е ранното му угасване. Наистина, Стоиловъ остави доста велики дѣла, които обезмъртватъ името му, но България, бѣдна отъ заслужено изпъкнали и неопетнени държавници, имаше още дълго и дълго време нужда отъ Стоилова.

Стоиловъ се помина въ 48 та година отъ своя животъ и остави въ Обществото и Държавата едно, смѣло може да се каже, незамѣнимо мѣсто!

Много е желателно, щото Съюзътъ на Българскитѣ адвокати да си даде за задача и да възложи на нѣкои компетентни колеги надцването на живота и дейността на такаизъ адвокати и сждебни дейци като Стоилова, които обезсмъртиха името си съ примѣрна юридическа деятелностъ и които трѣбва да се сочатъ като образци и примѣри за следване и подражание отъ младото поколение юристи-адвокати и магистрати.

София, 1 окт. 1930 г.

Проф. С. С. Бобчевъ

ЛИКОВЕ НА ПЪРВИ БЪЛГАРСКИ ЮРИСТИ.

VI.

Димитъръ Грековъ.

(род. 1874, умр. 25 апр. 1901)

Ако Димитъръ Грековъ, като политически мжжъ, биваше не малко критикуванъ, особено отъ партизански среди, като адвокатъ юристъ той бѣше цененъ много високо отъ всички свои съвременници.

Той бѣше адвокатъ сѣкашъ по призвание, по темпераментъ, по любовь къмъ професията, която упражняваше съ голѣма вещина. А адвокатъ бѣше Грековъ винаги, когато не бѣше министъръ.

Той бѣше роденъ отъ родители българи въ Бесарабия, когато тя бѣше присъединена къмъ Румжния. Първоначалното си образование той получи тамъ, срѣдното — въ Българската Болградска гимназия. Юридическото си образование Грековъ получи въ Франция въ юридическия факултетъ на Екския Университетъ съ степенъ докторъ на правото. Като българинъ — ромънски подданникъ, веднага следъ университета — това бѣше въ време на турското владичество, — Грековъ бива назначенъ за членъ на Браилския окръженъ съдъ, (1875), служба, която не му се понрави, тъй като той ламтеше за трибуна, а имечно за адвокатска трибуна. И той става адвокатъ (1876 г.)

Следъ освобождението на България той не се забави да се яви въ Княжеството, още не устроено, още не направило първия си политически, културенъ и общественъ прощъпалникъ. Дарбитѣ и знанията на Грекова му даваха право да вземе една съдебна длъжностъ. И такава му се дава — председателъ на Софийския Областенъ съдъ, а не много по късно, членъ на Върховния Касационенъ Съдъ.

Презъ 1879 г. ние срещаме Грекова въ Първото учредително Народно събрание, което изработи Търновската конституция.

Едно прелистване на протоколитѣ на Търновското учредително събрание дава веднага понятие за участието на

Грекова въ многото животрепещущи устроителни, конституционни и културни въпроси, които бѣха засѣгани въ тези бележита българска Конституанта.

Въ първото българско министерство (Бурмовото), въ второто (на митрополита Климента), въ шестото (на генералъ Скобелева) той бѣше министъръ на правосъдието. Отъ 2 ноемврий 1890 до 18 май 1894 г. той бѣше министъръ на външнитѣ дѣла и изповѣданията въ кабинета на Стефана Стамболовъ.

Човѣкъ съ висока култура и силенъ здравъ смисълъ, Грековъ не бѣше създаденъ да бжде войнствуващъ партизанинъ. Напротивъ, всѣкога той проявяваше умѣренность, която отговаряше на неговия характеръ, юридическо образование и на неговия общественъ тактъ.

Като министъръ на правосъдието, той твори и урежда, а имаше що да се урежда. Никой не може да отрече проявяването на неговитѣ знания и устроителни дарби въ това време.

Ако той е билъ кандидатиранъ въ това време за народенъ представителъ въ всички народни събрания, съ изключение на едно — въ време на министеруването на Каравелова, следъ съединението — това се дължеше на съзнанието на неговитѣ приятели и политически съчувственици, че той може да бжде, както и бѣше, много полезенъ въ законодателната деятелность на българското народно представителство.

Презъ време на съединението на Южна България съ Княжеството, той сложи на страна неособенитѣ си разположения къмъ Каравеловото министерство и къмъ Стамболовитѣ никакъ не любезни къмъ него обноси, за да служи на българското дѣло, тъй както го той разбираше и тъй както го разбираха мждри дейци отъ категорията на дръ К. Стоиловъ и Григоръ Начевичъ. И тѣзи, които немного обичаха Д. Грекова, трѣбваше да се обърнатъ къмъ него за да иде наедно съ други двама членове отъ депутацията, избрана отъ Великото Народно Събрание въ Търново презъ 1886 г., при кабинетитѣ на Великитѣ сили, да имъ представи положението на България и да се съветва съ тѣхъ по въпроса за кандидатурата на бждащия български князь. Знае се, че тази депутация (Стоиловъ, Грековъ и Калчевъ) приготви и предложи кандидатурата на князь Фердинанда, като най-приемлива въ онова време.

Ако и ненавижданъ отъ Стефана Стамболова въ началото на неговата политическа деятелность, Грековъ по-късно стана една задиряна личность въ срѣдите на Стамболовата партия. Този, който бѣше писалъ песенъта за изгонването на Грекова,

„Мене ми се чини, байно
 Чини, чини, чини
 Че за да те махнеиъ отъ тукъ
 Имаме причини“,

този сжщиятъ Стамболовъ. не само трѣбваше да се мири съ Грекова, не само трѣбваше да знае, че нѣмаша причини да се изгони той отъ България, както нѣмаше причини да се гони единъ заслужилъ българинъ, като Евлогия Георгиевъ, напротивъ самъ временниятъ диктаторъ на България подири въ Грекова, както и въ другитѣ тогавашни консерватори Начевича и Стоилова — достойни мжже за достойна работа.

Следъ смъртта на Стамболова Грековъ бѣ избранъ и прогласеиъ за шефъ на стамбълъвиститѣ, но скоро той намѣри, че водителство на партия не е негова работа, напусна го и се задоволи да се предаде на любимата си адвокатска професия.

На любимата си адвокатска професия! Това не сж думи. Грековъ бѣше, както се каза по-горе, единъ достоенъ и изряденъ представителъ на българската адвокатска професия. Той упражняваше тая професия съ голѣма вещина, съ жаръ, съ тактъ. Всѣки който му повѣреше дѣло, особено отъ граждански и търговски характеръ, знаеше, че дѣлото му е въ здрави ржце.

Ексксиятъ възпитаникъ бѣше изучилъ и познаваше превъзходно римското и въобще гражданското право и сждо-производство. Когато той се изправяше предъ единъ който и да е било сждъ и когато заговореше, тѣзи които го слушаха: сждии, адвокати и публика, усѣщаха не само силата на неговата аргументация, но и проникновеното му звание. У него сладкодумството и витийството не покриваха аргументацията, смисъла и сжществото на защищаването дѣло. Напротивъ. Сладкодумството бѣше само обвивка, изразъ на една дълбока сжщностъ.

Въ възраженията, които му се правѣха, той намѣрваше още по голѣма подкрепа за засилване на своята аргументация. Единъ лекъ хуморъ, съвършено безобидна „шега“ излиташе съ негова говоръ и безъ да оскърби „почитаемата лротивна страна“ той продължаваше да твърди, да брани горещо и убедено правотата на своята теза, като използва не състоятелността на противниковата.

Не може да се каже, че Грековъ бѣше държавенъ мжжъ, политикъ и дипломатъ абсолютно безукоренъ. Та за кого ли въ областта на политиката противници особено не могатъ да намѣрятъ поне най-мъничкъ укоръ, а когато нѣма — да създадатъ легенди и басни за да увредятъ и даже, ако могатъ, да съсипятъ, да унищожатъ своя противникъ. Но,

Грековъ бѣше мжжъ безъ страхъ. Не му трепваше окоето отъ заплашвания, които му идѣха отъ страни, не се боеше отъ критики и особено отъ клюки, които се създаваха въ време на първитѣ години отъ българското политическо съществуване и . . . не само зарадъ него.

И, ако единъ Константинъ Иречекъ въ своя „Български Дневникъ“ не на едно мѣсто задява Димитра Грекова, това никакъ не е чудно. То не е чудно на първо мѣсто, защото самъ Иречекъ е билъ подъ влиянието, може би неусѣтно, на среди враждебни на Грекова. Второ, заради туй, защото Иречекъ на първо време е ималъ известни мнения за нѣкои български обществени и политически дейци, които посетилъ самъ той поправа и опровергава. На трето мѣсто Иречекъ се е заблуждавалъ не само зарадъ Грекова и за неговата деятелност. Не е ли Иречекъ, който написа особень очеркъ (силуетъ) за Тодора Икономова, тази кристална обществена сила, този най-непоколебимъ въ убежденията си държавникъ, този публицистъ и стилистъ отъ първи разрядъ, като го представи за продажникъ и рушветчия?

Но да оставимъ тази тжжна страница и да приключимъ нашия ликъ за Грекова.

Димитъръ Грековъ бѣше преди всичко и надъ всичко вѣщъ, способень и даровитъ юристъ адвокатъ. Това е най-големата и достойна за него титла. Въ правосъдното дѣло той има заслугитѣ на единъ отъ първитѣ му организатори. Въ обществеността и политиката той внесе не малко елементи за уяснение на мжчни въпроси, които вълнуваха неговата съвременностъ. Като човѣкъ той бѣше добъръ и любезень, достъпенъ и внимателень къмъ чуждитѣ мнения и уважаващъ чуждитѣ убеждения, както това подобава на единъ висококултурень и просвѣтень законоводець

София, 15 ноември